

KORNIZA ZHVILLIMORE
e
REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT
MKD 2030

Shkup 2022

Të nderuar,

Para jush është Korniza Zhvillimore MKD 2030, dokument të cilin e paralajmërova që në fillim të mandatit tim, duke e pasur parasysh specifikën e kontekstit gjeopolitik në të cilin atëherë dhe sot gjendemi si anëtare e NATO-s dhe vend kandidat për anëtarësim në Bashkimin Evropian.

Fatkeqësisht, pandemia e KOVID-19 e cila i ngadalësoi proceset e planifikimit edhe në nivel global edhe në nivel nacional, bëri që ideja fillestare që ky dokument të jetë i disponueshëm për publikun maqedonas deri në fund të vitit 2020, të jetë e pamundësuar.

Por, edhe pse më vonë se ajo që është planifikuar, jam veçanërisht i kënaqur që të gjitha aktivitetet janë finalizuar përfundimisht dhe që si shtet përgatitëm dokument të mbështetur nga institucioni President i Republikës së Maqedonisë së Veriut që i definon prioritetet për atë se si dhe me cilat strategji deri në fund të kësaj dekade mund ta stimulojmë zhvillimin e përgjithshëm ekonomik dhe shoqëror, ta rrisim besimin ndaj institucioneve dhe ta zvogëlojmë emigrimin e të rinjve.

Korniza është përgatitur përmes një procesi të konsultimeve të gjera, duke e bashkuar potencialin e ekspertit dhe përvojën e disa prej mendjeve më të mira në shoqërinë tonë. Duke filluar nga dhomat ekonomike, deri te zejtarët e vegjël, pushteti lokal, subjektet politike, përfaqësuesit e qeverisë, profesorët universitarë, ekspertët ekonomikë ndërkombëtarë me origjinë nga vendi, organizatat civile, individët e brezave të ndryshëm me njohuri dhe përvojë, ish-ministrat. Me pak fjalë, të gjithë ata që ia mendojnë të mirën shtetit të tyre u përfshinë në fazat e ndryshme të përgatitjes së këtij dokumenti.

Përmes MKD 2030 u përpoqëm të ofrojmë një platformë rreth së cilës do të bashkohemi si shoqëri, sepse neve na nevojitet që prioritetet e përcaktuara në të cilat do të fokusohemi në periudhën e ardhshme të mbështeten me konsensus të gjerë shoqëror. Pres që kjo “Kornizë e parë zhvillimore” MKD 2030, e cila mbulon periudhën deri në fund të kësaj dekade, të jetë pjesë integrale e Strategjisë Kombëtare Zhvillimore 2022-2042 dhe e politikave sektoriale të Qeverisë aktuale, si dhe e programit të çdo qeverie të ardhshme pavarësisht se cili option politik do të jetë në pushtet.

Lidhur me pjesët dhe tërësinë e dokumentit, pres kritikë të argumentuar dhe i përshëndes paraprakisht qëndrimet që do të nxisin debat për idetë dhe propozimet e ofruara. Vetëm në atë mënyrë do të ndikojmë në diskursin publik dhe publikun e gjerë do ta orientojmë në mbështetjen e hapave të ardhshme konkrete operationale që nevojiten për ndryshime pozitive në jetën e të gjithë qytetarëve.

Si shtet, me Kornizën Zhvillimore MKD2030 marrim dokument pas të cilit qëndron komunitetit i ekspertëve maqedonas dhe një udhërrëfyes që nëse zbatohet plotësisht mund të kontribuojë që Republika e Maqedonisë së Veriut të bëhet një vend më i mirë për të jetuar ku qytetarët do të kenë mundësi t'i realizojnë potencialet e tyre.

Shpreh falënderim të sinqertë ndaj të gjithë individëve të cilët në periudhën e kaluar punuan me vetëmohim dhe që dhanë kontribut për krijimin e këtij dokumenti.

Stevo Pendarovski

REZYME

Korniza Zhvillimore MKD 2030 përcakton fushat prioritare në të cilat Republika e Maqedonisë së Veriut duhet të investojë në plan afatmesëm që vendi të bëhet një vend më i mirë për të jetuar, punuar dhe për aktivitete sociale-shoqërore. Qëllimi është që prioritetet e përcaktuara në MKD 2030 të inkorporohen në politikën zhvillimore të vendit dhe të respektohen nga secila parti në pushtet, pavarësisht nga ndryshimet politike në qeverisjen e vendit.

MKD 2030 denarë është platformë jopartiake, thelbi i së cilës janë qytetarët dhe interesi publik. Korniza është përgatitur me një aplikim të gjerë të qasjes konsultative me palët e interesuara, si dhe me konsultim të gjerë të dokumenteve strategjike relevante të institucioneve qeveritare dhe raporteve analitike nga organizatat ndërkombëtare dhe vendore. Ndërkaq, janë marrë parasysh edhe ngjarjet aktuale në plan ndërkombëtar të cilat reflektohen si goditje eksterne ndaj ekonomisë së Maqedonisë.

Korniza Zhvillimore MKD 2030 bazohet në premisën se subjektet politike do të punojnë me përkushtim dhe në vazhdimësi për të siguruar parakushtet më të rëndësishme të zhvillimit - sundimi i ligjit, të shoqëruar nga institucione të qëndrueshme dhe të përgjegjshme me ndëshkueshmëri të shprehur fuqishëm të praktikave korruptive; stabiliteti makroekonomik dhe ekonomia funksionale e tregut; kultura politike e bazuar në premisën e interesit publik dhe administratës publike në të cilën cilësia, njohuria, aftësia për të punuar dhe përgjegjësia janë kriteret e vetme për punësim dhe avancim. Aktivitetet e vazhdueshme të institucioneve relevante për sigurimin e këtyre parakushteve janë jashtëzakonisht të rëndësishme që mund të realizohen prioritetet zhvillimore nga MKD 2030.

Në kuadër të zhvillimit MKD2030, janë identifikuar katër prioritetet:

1. Zhvillimi i përshtetshëm ekonomik
2. Mbrojtja më e lartë e mjedisit jetësor dhe politika e reformuar energjetike
3. Dixhitalizimi
4. Arsimi, të rinjtë dhe zhvillimi inkluziv

Prioritetet janë komplekse dhe të ndërlidhura reciprokisht, kështu që kërkon veprim paralel në të gjitha fushat për të bërë progres real deri në vitin 2030. Prioritetet duhet të shqyrtohen si tërësi pa u bërë radhitja e tyre sepse të gjitha kanë rolin e tyre në zhvillimin e Republikës së Maqedonisë së Veriut. Përveç këtyre, ka edhe shumë çështje tjera që meritojnë vëmendje, por diagnostikimi i situatës dhe informacionet nga palët e interesuara tregojnë se këto katër fusha janë vendimtare për progresin deri në vitin 2030.

Përshtetshmëria e rritjes ekonomike është më e rëndësishme për krijimin e vendeve të reja të punës dhe përmirësimin e standardit jetësor të popullatës.

Gjendja aktuale tregon nevojën për rritje të produktivitetit total të faktorit dhe produktivitetit të punës; ngritja e konkurrencës së ekonomisë nacionale përmes transformimit strukturor të ekonomisë në dobi të sektorëve që prodhojnë vlerë më të lartë të shtuar dhe përfshirje më të madhe të kompanive maqedonase në zinxhirët e vlerës dhe zinxhirët e prokurimit; nxitja e inovacioneve dhe futja e zgjidhjeve moderne teknologjike në aktivitetet e prodhimit dhe shërbimit; nxitja e investimeve të reja; zvogëlimi i ekonomisë joformale dhe sigurimi i tregut fleksibil dhe dinamik të punës.

Rritja e mbrojtjes së mjedisit jetësor imponohet si prioritet për shkak të sfidave të shumta me të cilat ballafaqohet vendi në këtë fushë, veçanërisht në lidhje me cilësinë e ajrit ambiental, ndotjen industriale, menaxhimin me mbeturina, menaxhimin me ujëra, si dhe mbrojtjen e natyrës, tokës dhe biodiversitetin. Gjithashtu, ballafaqimi me pasojat nga ndryshimet klimatike është proces global i cili kërkon aktivitete në nivel nacional. Sigurimi i kornizës ligjore adekuate dhe strategjike në të gjitha fushat e cekura, si dhe i sistemeve institucionale për zbatimin konsekuent të legjislacionit dhe politikave, është thelbësor për arritjen e progresit të dukshëm deri në vitin 2030. Sigurimi i a.q. rritje e qëndrueshme ekonomike paraqet prioritet të lartë për zhvillimin ekonomik global prandaj politikat ekonomike dhe rregullativat doemos duhet ta marrin parasysh mbrojtjen e mjedisit jetësor.

Sfera e cila është e lidhur në mënyrë thelbësore me mjedisin jetësor përmes lidhjes dykahëse është politika energjetike. Gjithashtu, tranisicioni energjetik dhe ballafaqimi me ndryshimet klimatike do të kenë efekt të dukshëm edhe mbi zhvillimin ekonomik. Përpjekjet ndërkombëtare që bëhen në planin ndërkombëtar për të reduktuar emetimet e gazrave serrë, për përdorim më të madh të burimeve të ripërtëritshme të energjisë, si dhe lëvizjet e amplitudës në tregun e energjisë formojnë nevojën për të ridefinuar politikën energjetike maqedonase në mënyrë që t'u përgjigjet më mirë kërkesave të brendshme dhe të ndërtojë rezistencë të kënaqshme lidhur me goditjet e jashtme.

Dixhitalizimi është sferë e cila e përcakton ardhmërinë e çdo shteti. Ajo mund të shqyrtohet si prioritet i veçantë ose qëllim strategjik i zhvillimit, e gjithashtu edhe si mjet për realizimin e prioritetëve tjera zhvillimore. Ajo mund të shqyrtohet si prioritet i veçantë ose qëllim strategjik i zhvillimit, e gjithashtu edhe si mjet për realizimin e prioritetëve tjera zhvillimore. Duke i pasur parasysh sfidat e zhvillimit dixhital bashkëkohor në botë, nevojitet përsheptim i transformimit dixhital në Republikën e Maqedonisë përmes avancimit të infrastrukturës dhe teknologjisë për dixhitalizim, si dhe nivelit të edukimit dixhital në vend duke ndjekur dinamikën e ndryshimeve në nivel botëror; promovimit të ekonomisë dixhitale; zhvillimit të sektorit të TI-së si veprimtari shërbimi shtytës në Republikën e Maqedonisë së Veriut, dhe sigurimit të dixhitalizimit të plotë të shërbimeve publike.

Arsimi, të rinjtë dhe zhvillimi inkluziv janë identifikuar si prioritet të ndërlidhura, duke pasur parasysh se arsimi është esenca e të gjitha segmenteve të zhvillimit, ndërsa sigurimi i qasjes në arsim për të gjithë qytetarët është baza e zhvillimit inkluziv.

Arsimi maqedonas ka qenë pothuajse vazhdimisht objekt i reformave që nga pavarësia e vendit e deri sot, por gjendjet tregojnë rezultate shqetësuese lidhur me edukimin funksional dhe njohuritë e nxënësve për shkencat matematikore dhe natyrore. Gjithashtu, shkollat dhe fakultetet nuk janë fleksibil në drejtim të përshtatjes së programeve mësimore ndaj nevojave të sektorit real, duke

rezultuar në punësim (më të ulët) të të rinjve. Problemet në këtë fushë janë komplekse, kurse ndarjet për arsim dhe shkencë nga buxheti i Republikës së Maqedonisë së Veriut janë të ulëta. Kjo duhet të ndryshojë dhe arsimi duhet të modernizohet dhe t'u përgjigjet trendëve globale dhe nevojave të tregut të punës.

Zhvillimi inkluziv është kategori shumë gjithëpërfshirëse dhe premisë e rëndësishme që shoqëria të drejtohet drejt zhvillimit inkluziv është zvogëlimi i varfërisë, duke pasur parasysh se 21.8% e popullatës së Maqedonisë në vitin 2020 ka jetuar nën pragun e varfërisë. Gjithashtu, politika e zvogëlimit të përjashtimit social duhet të jetë gjithëpërfshirëse, përkatësisht të fokusohet në sigurimin e strehimit adekuat për të gjithë, si dhe qasjen në arsim, mbrojtjen shëndetësore primare dhe aktivitetet socio-kulturore për të gjithë qytetarët, si dhe adresimin e problemeve të të gjithë grupeve vulnerabile të qytetarëve dhe personave me aftësi të kufizuara. Element kryesor për ndërtimin e kohezionit dhe zhvillimit inkluziv paraqet respektimi i të drejtave të njeriut dhe mbrojtja e diskriminimit sipas cilësdo baze.

Pjesë e rëndësishme e zhvillimit inkluziv janë të rinjtë. Të rinjtë janë pjesë esenciale e kapitalit njerëzor në vend karakteristikat e të cilave e diktojnë zhvillimin. Emigrimi i të rinjve nga vendi është një problem afatgjatë me pasoja shumë të dëmshme për sa i përket kapitalit njerëzor. Në këtë drejtim, është i domosdoshëm avancimi i vazhdueshëm i kornizës ligjor dhe dokumenteve strategjike që trajtojnë çështjet lidhur me rininë; vendosja e mekanizmave efektive për pjesëmarrjen e të rinjve në proceset e politikëbërjes dhe vendimmarrjes në nivel lokal dhe nacional, si dhe promovimi i sipërmarrjes së të rinjve dhe rritja e punësimit të të rinjve duke fituar shkathtësi adekuate në procesin arsimor.

Si segmente të rëndësishme në prioritetin zhvillim inkluziv janë zhvendosur politikat kulturore bashkëkohore dhe edukimi mediatik. Politikat kulturore duhet t'u përgjigjen nevojave për ruajtjen e trashëgimisë së pasur kulturore të vendit, për të siguruar promovimin e identiteteve heterogjene, dinamike, sociale dhe kulturore në Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe në të njëjtën kohë ta nxisin ngritjen më të gjerë kulturore të qytetarëve. Edukimi mediatik është kryesor për ndërtimin e një shoqërie të vetëdijesuar, si në aspekt të ofruesve të shërbimeve (mediat) të cilët duhet të ofrojnë përmbajtje të saktë, në kohë dhe cilësore, ashtu edhe në aspekt të përdoruesve të mediave që duhet të mësojnë t'i njohin informacionet e duhura.

Prioritetet e cekura në Kornizën MKD2030 janë identifikuar me qëllim për të dizajnuar zhvillimin parimisht në pajtim me nevojat specifike të vendit. Megjithatë, është adresuar edhe Agjenda 2030, përkatësisht prioritetet e MKD 2030 korrespondojnë edhe me qëllimet për zhvillim të qëndrueshëm.

Në Kornizën Zhvillimore 2030 MKD janë cekur prioritetet së bashku me rekomandimet për ndërhyrjet e nevojshme sipas fushave. Planifikimi i detajuar i masave përmes të cilave do të realizohen rekomandimet sipas fushave është detyrë e kreatorëve të politikave sektoriale, përkatësisht institucioneve qeveritare. Qëllimi është MKD 2030 që të shërbejë si bazë gjatë planifikimit strategjik zhvillimor për të arritur koherencën e dokumenteve të planit në fusha të ndryshme, si dhe njëkohësisht të tejkalohet problemi i mosvazhdimësisë së politikave sektoriale gjatë riorganizimit politik në vend. Në këtë kontekst, Korniza Zhvillimore MKD2030 është pjesë e një procesi më të gjerë të planifikimit të zhvillimit të vendit, i cili përfshin përgatitjen

e Strategjisë Zhvillimore Nacionale 2022–2042. Strategjia përgatitet në një proces të udhëhequr nga Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe duhet të harmonizohet me prioritetet e përcaktuara në Kornizën Zhvillimore MKD2030. Realizimi i SZHN dhe i dokumenteve tjera strategjike sektoriale do të sigurojë njohuri në realizimin e prioriteteve të përcaktuara në MKD 2030.

Përmbajtja

Metodologjia e përpunimit të Kornizës Zhvillimore MKD 2030.....	9
Qëllimi i MKD 2030 dhe parakushtet për zhvillim	11
Prioritetet e Kornizës Zhvillimore MKD 2030.....	12
 1. Rritja e përshpejtuar ekonomike.....	15
 2. Mbrojtja më e lartë e mjedisit jetësor dhe politika e reformuar energjetike.....	21
 3. Digjitalizimi	26
 4. Arsimi, të rinjtë dhe zhvillimi inkluziv	29
Burimet e shfrytëzuara	38

Metodologjia e përpunimit të Kornizës Zhvillimore MKD 2030

Korniza Zhvillimore MKD 2030 është përgatitur duke aplikuar qasjen konsultative. U konsultua një gamë e gjerë e palëve të interesuara - organizata dhe individë, dhomat e tregtisë, shoqatat civile, komuniteti akademik, organizatat rinore, organizatat mediatike dhe përfaqësuesit e grupeve vulnerable të qytetarëve. Në këtë mënyrë, u mbledhën informacione hyrëse për qëndrimet e tyre për problemet e rëndësishme që duhen trajtuar në mënyrë prioritare me qëllim për të arritur progres në vend. Paralelisht, procesi i përgatitjes së Kornizës Zhvillimore MKD 2030 përfshin konsultime të gjera të dokumenteve ekzistuese strategjike nacionale në fusha të ndryshme, raporte ndërkombëtare që përmbajnë pasqyrë të gjendjeve dhe vlerësim të progresit të vendit, analiza të përgatitura nga organizatat civile dhe materiale tjera relevante.

Procesi i konsultimit me palët e interesuara u zhvillua në mënyrë transparente përmes takimeve, tribunave dhe mënyrave tjera formale dhe joformale qëllimi i të cilit ishte të nxitet pjesëmarrja e tyre aktive në debatin për një të ardhme më të mirë të Republikës së Maqedonisë së Veriut. Konsultimet shumë mujore u organizuan dhe u realizuan nga Kabineti i Presidentit të Republikës së Maqedonisë së Veriut, z. Stevo Pendarovski. Si rezultat i konsultimeve, disa nga palët e interesuara paraqitën me shkrim pikëpamjet e tyre për prioritetet kombëtare deri në vitin 2030, gjë që është një kontribut veçanërisht i rëndësishëm për formimin e MKD 2030.

Të gjithë informacionet e mbledhura në procesin e konsultimit me palët e interesuara u përpunuan me kujdes dhe u kryqëzuan me konstatimet e veçuara gjatë shqyrtimit të dokumenteve strategjike nacionale dhe materialeve tjera përkatëse. Qëllimi ishte të bëhet prioritzimi i fushave në të cilat vendi duhet t'i orientojë përpjekjet dhe resurset e tij në periudhë afatmesme. Kriteret kryesore në përcaktimin e fushave prioritare ishin thellësia e problemeve në fushën përkatëse, shkalla e ndikimit të tyre në shoqërinë dhe argumentimi i pikëpamjeve të palëve të konsultuara për diskursin e zhvillimit (në tërësi ose sipas fushave) deri në vitin 2030.

Në Kornizën Zhvillimore MKD 2030 janë dhënë prioritetet, së bashku me rekomandimet për ndërhyrjet e nevojshme. Planifikimi i detajuar i masave dhe planeve operative si të realizohen rekomandimet sipas fushave është detyrë e kreatorëve të politikave sektoriale. Korniza Zhvillimore MKD 2030 është përgatitur për të kontribuar për një koherencë më të madhe ndërmjet planifikimit strategjik në nivel nacional në të gjitha instancat dhe institucionet, duke pasur parasysh se kjo duhet të karakterizohet me vazhdimësi dhe nuk guxon të jetë kolateral i riorganizimit politik në vend. Strategjia Zhvillimore Nacionale 2022-2042, i cili dihet në mënyrë të thellë t'i adresojë edhe prioritetet e kornizës MKD 2030.

Qëllimi i MKD 2030 dhe parakushtet për zhvillim

Korniza Zhvillimore MKD 2030 i përcakton fushat prioritare në të cilat Republika e Maqedonisë së Veriut duhet të investojë në plan afatmesëm për të siguruar rritje sipas trajektores së përshpejtuar dhe për të arritur progres në mënyrë që shteti të jetë një vend më i mirë për të jetuar, për të punuar dhe për aktivitete sociale-shoqërore.

MKD 2030 është përgatitur me qëllim të përcaktimit të prioritetëve që do të inkorporohen në dokumentet zhvillimore nga fusha më të ngushta apo më të gjera (të kryqëzuara) përmes të cilave, mes tjerash, duhet të realizohen edhe qëllimet konkrete për zhvillim të qëndrueshëm.

Korniza Zhvillimore MKD 2030 është platformë mbipartiake, thelbi i së cilës janë qytetarët dhe interesi publik. Ekzistojnë shumë përkufizime dhe interpretime për nocionin interes publik¹, ndërsa pikëpamjet teorike janë harmonizuar se shteti e definon interesin publik dhe e përcakton vëllimin e tij, si dhe instrumentet përmes të cilave realizohet dhe mbrohet². Një nga qëllimet e përcaktuara në preambulën e Kushtetutës së Maqedonisë është që shteti konstituohet për të “siguruar drejtësi sociale, mirëqenie ekonomike dhe progres i jetës personale dhe të përbashkët”.³ Në kontekstin e MKD 2030 denarë, ky është postulati primar i interesit publik.

Në diagnostikimin sistematik të vendit me titull “Arritja e një të ardhmeje më të ndritur për të gjithë”, të përgatitur nga Banka Botërore në vitin 2018, është theksuar si më poshtë: “Vendi duhet doemos ta rishqyrtojë qasjen e tij ndaj zhvillimit që deri tani ka dhënë vetëm rezultate modeste në drejtim të rritjes së PBV-së, uljen e varfërisë dhe konsolidimin e shtresës së mesme. Qasja që nga pavarësia e këndeje ka zvogëluar hapësirën fiskale që qeveria të mund të ofrojë mallra dhe shërbime publike cilësore; ta ulë besimin e qytetarëve në shtet, ndërkohë që kërcënimet ekologjike po bëhen më të ashpra”.⁴

Diagnostikimi sistemor i Bankës Botërore është dokument i thelluar dhe gjithëpërfshirës mbi zhvillimin e vendit në të cilin konkluzionet nxirren në bazë të analizave të shëndosha. Periudha të cilën e përfshin ky dokument është nga pavarësia (1991) deri në vitin 2018, përkatësisht jep një pasqyrë afatgjate të situatës dhe rrënjëve të problemeve. Përpunimi i diagnostikimit të tillë është proces mjaft i vështirë dhe i gjerë që kërkon shumë resurse për shkak të të cilave këto dokumente nuk përpunohen dhe përditësohen shpesh. Në përgatitjen e tyre përdoren të dhënat dhe informacionet e dhëna nga institucionet nacionale. Duke pasur parasysh se në Republikën e Maqedonisë së Veriut nuk ekziston një dokument më i ri i këtij lloji, dhe ky diagnostikim jep një pasqyrë të gjendjes deri në vitin 2018, konstatimet e dhëna në të përdoren si aproksimacion i pranueshëm për trendët afatgjatë. Megjithatë,

1 Dekonstruktimi i konceptit të interesit publik në Republikën e Maqedonisë: (Keq) përdorimi në emër të qytetarëve, Instituti i studimeve të komunikimit, 2015

2 Ibid, crp. 23

3 <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf>

4 Diagnostikimi sistematik i Republikës së Maqedonisë: Arritja e një të ardhmeje më të ndritur për të gjithë, Banka Botërore, 2018, faq. 0-2

formimi i pasqyrës së plotë të gjendjes në vend në procesin e përgatitjes së MKD 2030 bëhet përmes një procesi të gjerë të konsultimit me dokumentet përkatëse dhe palët e interesuara.

Qëllimi i MKD 2030 është që prioritetet e përcaktuara të respektohen nga çdo garniturë qeveritare parti, pavarësisht nga ndryshimet politike në qeverisjen e vendit, sepse ato përfaqësojnë nevojat e qytetarëve për një jetë më të mirë. Në këtë kontekst, zhvillimi në cilëndo fushë kushtëzohet nga parakushtet tashmë të vendosura që janë vendimtare për të ecur përpara.

Parakushte për zhvillim në Republikën e Maqedonisë së Veriut janë:

1. sundimi i ligjit, institucione stabile dhe llogaridhënëse me ndëshkueshmëri të shprehur fuqishëm për praktikën korruptive;
2. stabiliteti makroekonomik dhe ekonomi funksionale e tregut;
3. kultura politike e bazuar në premisën interes publik dhe
4. administrata publike në të cilën cilësia, njohuria, aftësia e punës dhe përgjegjësia janë kriteret e vetme të punësimit dhe progresit.

Parakushtet e cekura, me përjashtim të stabilitetit makroekonomik, në shumë raporte të BE-së dhe organizatave tjera ndërkombëtare janë cekur si kritike për funksionimin e shtetit si entitet demokratik. Së këndejmi, ato nuk përpunohen si prioritate të veçanta në kuadër të MKD 2030, por theksohet si rëndësi e jashtëzakonshme e punës së vazhdueshme dhe e përkushtuar e institucioneve relevante në drejtim të përmirësimit të gjendjeve dhe realizimit të dokumenteve strategjike përkatëse dhe hapave tanimë të përcaktuara reformuese në këto sfera.

Sundimi i ligjit është një fushë në të cilën progresi është shumë i ngadalshëm, ndërsa kritika të veçanta i bëhet sistemit gjyqësor, i cili pothuajse dy dekada ishte vazhdimisht në një proces kolapsi. Raporti i Progresit i Komisionit Evropian për vitin 2021 tregon progres i caktuar në këtë fushë⁵, por duhen shumë përpjekje dhe përkushtim i fuqishëm për reformat, si dhe unitet politik që ky proces të ketë sukses. Në prill të vitit 2021, Kuvendi miratoi Strategjinë Nacionale për Parandalimin e Korrupsionit dhe Konfliktit të Interesit 2021–2025⁶ (me plan veprimi), dhe në zbatimin e saj është planifikuar të përfshihen shumë institucione. Kjo strategji parashikon aktivitete për rritjen e vetëdijes për mënyrat e luftimit kundër korrupsionit dhe vë në dukje instrumentet në dispozicion, ndërsa zbatimi i saj është më se e nevojshme.

Ekzistojnë shumë analiza dhe janë dhënë rekomandime nga institucione relevante për përmirësimin e situatës në lidhje me sundimin e ligjit, janë bërë përpjekje të caktuara reformuese. Megjithatë çelësi është në zbatimin e ligjeve, veprimin e institucioneve sipas mandatit të tyre dhe trajtimin e barabartë të të gjithë shkelësve të ligjeve. Një nga pasojat e gjendjes së keqe afatgjate në këtë fushë është emigrimi i shumë qytetarëve të Maqedonisë që ndikon negativisht në kapitalin njerëzor i cili është një prej faktorëve kryesorë për zhvillim.

Në pajtim me raportet e Komisionit Evropian për progresin e vendit, vetëm parakushti që lidhet me stabilitetin makroekonomik dhe ekonominë funksionale të tregut është përmbushur (relativisht) në 15 vitet e fundit. Megjithatë, pandemia Covid-19, goditjet e jashtme të çmimeve në tregjet globale, veçanërisht në produktet udhëqimore, si dhe kriza në sektorin e energjisë në vitet 2020/2021 ushtruan presion mbi variablat makroekonomike

5 Raporti për Republikën e Maqedonisë së Veriut 2021, Komisioni Evropian, tetor 2021, faq. 17

6 <https://dksk.mk/wp-content/uploads/2021/01/Nacionalna-strategija-DKSK-KONECNA.pdf>

dhe çuan në thellimin e deficitit buxhetor, rritjen e borxhit publik dhe rritjen e inflacionit në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Faktorët e cekura eksterne, së bashku me pasojat nga veprimet ushtarake ruse në Ukrainë, të filluara në shkurt të vitit 2022, do të vazhdojnë të formësojnë mjedisin e jashtëm makroekonomik për Republikën e Maqedonisë së Veriut, përkatësisht kushtet në të cilat do të duhet të ruhet stabiliteti makroekonomik. Në këtë kontekst, institucionet kompetente do të duhet të angazhohen plotësisht për menaxhimin e mirë të rrezikut të goditjeve eksterne për të siguruar ruajtjen e stabilitetit makroekonomik.

Lidhur me ekzistimin e ekonomisë funksionale të tregut, është vendosur rregullativa e biznesit e cila është relativisht e volitshme për investitorët, si dhe organet rregullatore të cilat duhet të kujdesen që të ketë konkurrencë lojale në treg si tërësi dhe në sektorë të veçantë. Ekzistojnë shumë aspekte lidhur me ekonominë funksionale të tregut në të cilat duhet të punohet në mënyrë plotësuese, megjithatë, gjëja më e rëndësishme për kreatorët e politikës zhvillimore është të vendoset sundimi i ligjit që mund t'i largojë devijimet nga tregu kur ato shfaqen.

Kultura politike e bazuar në premisën e interesit publik është parakusht që nënkupton që partitë politike të punojnë për të mirën e qytetarëve, të jenë transparente dhe llogaridhënëse, të mos bëjnë diskriminim (pozitiv apo negativ) në lidhje me anëtarësimin në parti politike dhe të dënohet dhe ndëshkohet ashpër çdo veprim për dhe në dobi personale të anëtarëve të partive politike. Nga ana tjetër, kjo nënkupton që edhe qytetarët të jenë faktorë aktivë në periudhat paszgjedhore në shoqërinë përmes presionit për përgjegjësi të strukturave qeveritare, dhe në përgjithësi strukturave politike. Në kontekstin e Kornizës Zhvillimore MKD 2030, është e rëndësishme të theksohet se nëse partitë politike bien dakord për çështje me interes publik dhe punojnë/kontribuojnë në mënyrë konstruktive për zbatimin e dokumenteve dhe politikave kryesore strategjike, pavarësisht nëse janë në pushtet ose në opozitë, do t'u japin sinjal qytetarëve se shteti të funksionon. Ky parakusht përfshin edhe pozitën e vendit në lidhje me procesin e anëtarësimit në Bashkimin Evropian, gjegjësisht partitë politike duhet të tregojnë unitet në zgjidhjen e çështjeve kryesore për vendin. Ndërkaq, ngecja në procesin e Maqedonisë për integrim në BE reflektohet edhe në planifikimin e ardhmërisë së vendit, në veçanti lidhur me dokumentet strategjike që përmbajnë përfshirje më të detajuar të masave, instrumenteve dhe mekanizmave përmes të cilave do të realizohen qëllimet strategjike. Duke pasur parasysh se korniza MKD 2030 i përcakton prioritetet e zhvillimit në nivel më të përgjithshëm, ato janë të rëndësishme edhe për vendin pavarësisht se si do të formohen raportet me BE-në. Megjithatë, planifikimi strategjik i nivelit më operativ përmes Strategjisë Zhvillimore Nacionale 2022–2042, si dhe dokumenteve strategjike sektoriake është shumë më e determinuar se procesi i integritetit të Republikës së Maqedonisë së Veriut në BE, veçanërisht në kontekst të obligimeve eventuale në BE dhe ndihmës së disponueshme nga ana e BE-së e cila varet nga statusi i vendit.

Administrata publike në të cilën cilësia, njohuria, aftësia e punës dhe përgjegjësia janë kriteret e vetme për punësim dhe avancim është parakusht thelbësor për krijimin dhe zbatimin e politikave të mira publike. Strukturat politike në pushtet janë kritikuar shpesh se administratën publike e përdorin si poligon për realizimin e të gjitha premtimeve të tyre brendapartiake brenda partisë. Tashmë janë bërë disa veprime reformuese në administratën publike,

duke rezultuar me rregullim formal të detajuar të kriterëve për punësim dhe zhvillim në karrierë, megjithatë, është i domosdoshëm zbatimi konsekuent i ligjeve në funksion të punësimit të kuadrove më të mirë dhe avancimit sipas meritave profesionale. Në të kundërtën, nuk mund të pritët zhvillim i përforcuar në vend.

Këto katër parakushte janë baza e Kornizës Zhvillimore MKD 2030, sepse ato në vetvete janë prioritet kryesor. Nëse nuk punohet vazhdimisht në progresin në këto fusha, zvogëlohet mundësia për të krijuar dhe realizuar reforma të suksesshme në fusha tjera. Në thelb të këtyre parakushteve qëndron diskursi politik i vendit, përkatësisht janë shprehje e aftësisë dhe veprimit politik që duhet të jetë shembull i praktikave të mira që vendi të mund të ecë përpara.

Prioritetet e Kornizës Zhvillimore MKD 2030

Prioritetet e Kornizës Zhvillimore MKD 2030 janë identifikuar përmes një procesi të gjerë konsultimi me palët e interesuara, dokumenteve relevante strategjike të institucioneve qeveritare, si dhe raporteve analitike nga organizatat ndërkombëtare dhe vendore.

Prioritetet e Kornizës Zhvillimore MKD 2030:

1. Rritje e përsheptuar ekonomike
2. Mbrojtje më të lartë të mjedisit jetësor dhe reformim të politikës energjetike
3. Dixhitalizimi
4. Arsimi, të rinjtë dhe zhvillimi inkluziv

Secili prej këtyre prioritetëve është mjaft kompleks dhe progresi varet nga adresimi i shumë sfidave. Prioritetet duhet të shqyrtohen si tërësi pa u bërë radhitja e tyre sepse të gjithë kanë rolin e tyre në zhvillimin e Republikës së Maqedonisë së Veriut. Përveç këtyre, ekzistojnë edhe shumë çështje tjera që meritojnë vëmendje, megjithatë, diagnostikimi i gjendjes dhe informacionet e palëve të interesuara tregojnë se këto katër fusha janë kryesore për progres deri në vitin 2030.

1. Rritja e përshpejtuar ekonomike

Diagnostikimi i gjendjes. Trajektorja e rritjes së PBV-së së Republikës së Maqedonisë së Veriut nga viti 2000 deri në vitin 2019⁷ u karakterizua me një normë mesatare vjetore të rritjes prej rreth 2,8%⁸. Në periudhën e njëjtë kohore, PBV-ja për kokë banorë është rritur nga 6151 USD në 17565 USD⁹. Për krahasim, mesatarja e PBV-së për kokë banor në BE28- ka qenë 33,000 dollarë në vitin ¹⁰2019. Zvogëlimi i hendekut në paritetin e fuqisë blerëse për kokë banor ndërmjet Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe BE-së varet drejtpërdrejt nga përshpejtimi i rritjes ekonomike përmes rritjes së konkurrencës.

Në Raportin global të konkurrencës 2019¹¹, Republika e Maqedonisë së Veriut u radhit në vendin e 82-të nga 141 vende. Konkurrenca e ekonomisë përcaktohet kryesisht nga struktura e ekonomisë, inovacionet dhe zhvillimi teknologjik. Në vitin 2019, pjesëmarrje më të madhe në PBV-në e Maqedonisë ka pasur sektori i tregtisë me shumicë dhe pakicë (20,3%), ndërsa industria e përpunimit ka marrë pjesë me 18,1%¹². Rreth 82% e kompanive maqedonase kanë qenë ndërmarrje të vogla me 1–9 të punësuar¹³. Rritja e konkurrencës së kompanive të vogla dhe nxitja e rritjes së tyre kërkon një qasje të veçantë strategjike në planifikimin ekonomik.

Industritë kryesore maqedonase janë përpunimi i metaleve, tekstilit dhe ushqimit. Dy të fundit janë industri shumë intensive të punës dhe prodhojnë vlerë të shtuar (më) të ulët. Me prurjen e investimeve të huaja në strukturën industriale, u përfshinë produkte nga industria e automobilave me vlerë të shtuar më të lartë. Ato janë të dedikuara për eksport, megjithatë, efekti neto i këmbimit valutor është i vogël sepse pjesa më e madhe e inputeve për këto produkte importohen. Megjithatë IHD-të marrin ndihmë të konsiderueshme shtetërore¹⁴, lidhja e kompanive lokale në zinxhirët e furnizimit dhe zinxhirët e vlerës së shtuar me IHD-të nuk u nxit në veçanti. Së këndejmi, nevojiten përpjekje për ndryshimin e kësaj gjendjeje.

Investimet shtetërore në hulumtim dhe zhvillim janë në nivel shumë të ulët (0.4% e PBV-së në vitin 2019), ndërsa pjesëmarrja në sektorin privat në investimet e përgjithshme për hulumtim dhe zhvillim ka qenë vetëm 0.1% e PBV-së në vitin 2019¹⁵. Në dhjetor 2013, u themelua Fondi Inovacioneve dhe Zhvillimit Teknologjik (FIZHT) përmes të cilit deri në vitin 2021 janë investuar 43 milionë euro në rreth 600 kompani¹⁶ për të stimuluar inovacionin dhe përvetësimin e teknologjive të reja. Zhvillimi teknologjik kërkon kohë për të dhënë rezultate, por edhe orientim strategjik të ndihmës.

Pas investimeve të ulëta shumëvjeçare në hulumtim dhe zhvillim, produktiviteti i plotë faktorial i ekonomisë që bazohet në inovacionin teknologjik dhe aftësitë e avancuara të punës ka qenë në rënie të vazhdueshme në periudhat

7 Janë marrë të dhënat para pandemisë nga Kovid-19 sepse viti 2020 dhe 2021 konsiderohen si deviacione në kuptimin statistikor

8 <https://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=7>

9 PBV për kokë banor i matur sipas paritetit të fuqisë blerëse (PFB)

10 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=EU>

11 The Global Competitiveness Report 2019, World Economic Forum, 2019

12 Sipas të dhënave nga regjistrimi i Republikës së Maqedonisë së Veriut nga viti 2021, popullsia është zvogëluar në 1.8 milionë krahasuar me 2 milionë në vitin 2002. Si rrjedhojë, PBV-ja e Maqedonisë për kokë banor realisht ka pasur vlerë më të madhe në periudhën e analizuar, megjithatë ende është larg nën mesataren e BE-së.

13 Enti Shtetëror i Statistikës, Numri i subjekteve afariste aktive, 2019

14 <https://prizma.mk/dogovorite-za-drzhavna-pomosh-otkrivaat-shtodobivale-investitorite/>

15 Raporti për Republikën e Maqedonisë së Veriut 2021, Komisioni Evropian, tetor 2021, faq. 86

16 Ibidem

1993–2001 dhe 2009–2017.¹⁷ Gjithashtu, produktiviteti i punës i matur sipas vlerës së shtuar për punëtor në Republikën e Maqedonisë së Veriut në vitin 2017 ishte 80% e mesatares në Ballkanin Perëndimor dhe 40% e mesatares së vendeve të BE-së që iu bashkuan BE-së nga viti 2004 e këndeje.¹⁸

Produktiviteti është kryesor si për rritjen e PBV-së ashtu edhe për rritjen e rrogave dhe për përmirësimin e standardeve të jetesës. Për shkak të sfidave në këtë fushë, Republika e Maqedonisë së Veriut përballlet me migrim të fortë të popullatës së aftë për punë. Sipas parashikimeve nga diagnostikimi sistematik i vendit nga Banka Botërore, kontigjenti i fuqisë punëtore në Republikën e Maqedonisë së Veriut pritet të zvogëlohet për 20% deri në vitin 2050 (nga 1,47 milionë në vitin 2015 në 1,15 milionë në vitin 2050).¹⁹

Tregu i punës karakterizohet me shkallë në rënie të papunësisë në dekadën e fundit (15.9% në 2021). Rënia e numrit të të papunëve është pjesërisht si rezultat i krijimit të vendeve të reja të punës, dhe pjesërisht edhe si rezultat i lëvizjeve natyrore dhe të migracionit të popullatës. Sa u përket të rinjve, shkalla e aktivitetit të personave në moshë 15–24 vjeç është 26,9%, dhe shkalla e papunësisë së kësaj grupmoshe në tregun e punës është 35,4%²⁰. Kjo tregon se të rinjtë janë veçanërisht të rrezikuar nga papunësia dhe pasiviteti pavarësisht zbatimit të skemës së garantuar për të rinjtë²¹ nga shteti. Struktura e arsimit të personave të papunë, si dhe papunësia afatgjate janë aspekte të rëndësishme të çështjes për papunësi të lartë, si për të rinjtë ashtu edhe për qytetarët tjerë të vendit.

Ekonomia joformale përbën problem serioz në Republikën e Maqedonisë së Veriut, jo vetëm për shkak të dëmit që ia shkakton shtetit në lidhje me të ardhurat e humbura nga tatimet dhe taksat tjera, por edhe për shkak të konkurrencës jolojale që e krijon dhe devijimeve që i shkakton në tregun e punës. Sipas vlerësimeve të Organizatës Ndërkombëtare të Punës²², bazuar në Anketën e fuqisë punëtore në vitin 2019 nga Enti Shtetëror i Statistikës, punësimi joformal ka qenë 13.8% nga punësimi i përgjithshëm në vend. Nuk ka vlerësime për madhësinë e ekonomisë joformale si përqindje e BPV-së, por ky problem është theksuar disa herë si shumë serioz nga sektori i biznesit gjatë procesit të konsultimeve për MKD2030.

Gjendjet dhe trendët e cekura ekonomike sugjerojnë në urgjencën për (ri) konsiderim strategjik të qasjes në rritjen dhe zhvillimin ekonomik në vend. Prioriteti i “rritja e përsheptuar ekonomike” është gjithashtu i lidhur ngushtë me qëllimet e zhvillimit të qëndrueshëm: barazia gjinore (5), vendet e denjë të punës dhe rritja ekonomike (8); industria, inovacionet dhe infrastruktura (9) dhe zvogëlimi i pabarazisë (10)²³, kështu që progresi në këtë fushë do të reflektohet pozitivisht edhe në kontributin e vendit për realizimin e agjendës globale për zhvillim të qëndrueshëm.

17 Diagnostikimi sistematik i Republikës së Maqedonisë: Arritja e një të ardhme më të ndritur për të gjithë, Banka Botërore, 2018, faq.44

18 Ibidem

19 Diagnostikimi sistematik i Republikës së Maqedonisë: Arritja e një të ardhme më të ndritur për të gjithë, Banka Botërore, 2018, faq.O-8

20 https://www.stat.gov.mk/pdf/2021/2.1.21.33_mk.pdf

21 <https://av.gov.mk/garancija-za-mladi.nsp>

22 Overview of the Informal Economy in North Macedonia, International Labour Organisation, May 2020

23 <https://sdgs.un.org/goals>

Intervenime të nevojshme. Me qëllim të përshpejtimit të rritjes ekonomike reale në Republikën e Maqedonisë së Veriut nevojiten intervenime në fushat në vijim:

Korniza zhvillimore
e Republikës së
Maqedonisë së
Veriut
MKD 2030

p. 17

1. Ndërtimi i qasjes strategjike për nxitje të rritjes ekonomike

- Përmirësimi i vazhdueshëm i klimës së biznesit në vend;
- Zbatimi i legjislacionit nacional në fushën e ekonomisë në bazë të parimit të joselektivitetit;
- Sigurimi i konsistencës dhe stabilitetit të politikave ekonomike;
- Modelimi i politikës tatimore në funksion të rritjes ekonomike;
- Zhvillimi dhe aplikimi i instrumenteve për të mbështetur kompanitë me rritje të shpejtë;
- Identifikimi i sektorëve të prodhimit me potencialin më të lartë të rritjes dhe krijimi i qasjes strategjike për shfrytëzimin e tij;
- Ndërtimi i sigurisë afatgjate lidhur me sigurimin e ushqimit
- Ndërtimi i sigurisë afatgjate lidhur me sigurimin e burimeve energjetike;
- Identifikimi i potencialit të veprimtarisë së shërbimit dhe zejtarisë për të përshpejtuar rritjen ekonomike;
- Sigurimi i mbështetjes nga shteti për shfrytëzim më të mirë të potencialit zhvillimor të rajoneve të planit;
- Përmirësimi i lidhjeve të transportit dhe lidhjeve funksionale me vendet tjera, si dhe brenda vendit ndërmjet qyteteve dhe vendbanimeve;
- Sigurimi i mbështetjes nga shteti për identifikimin dhe përvetësimin e tregjeve të reja për industrinë shtytëse dhe degët e shërbimit;
- Shfrytëzimi maksimal i mundësive që i ofrojnë marrëveshjet e tregtisë së lirë dhe integritetit rajonal të vendit.

2. Rritja e produktivitetit në vend

- Nxitja e investimeve në zhvillimin teknologjik në kompanitë e prodhimit dhe degët e shërbimit;
- Nxitja e programeve për edukim, përsosje të njohurive dhe shkathtësive të reja në sektorin privat;
- Implementimi i programeve për arsim dual të fokusuar në shkathtësitë e punës në pajtim me nevojat reale të ekonomisë;
- Ndërtimi i kulturës shoqërore të valorizimit të punës dhe rezultateve të arritura;
- Modernizimi i sektorit bujqësor në funksion të rritjes së produktivitetit;
- Promovimi i konceptit të periudhës së qëndrueshme të punës te një punëdhënës në funksion të rritjes së produktivitetit;
- Mbështetje për programet e mentorimit dhe trajnimit në kompani për të rritur produktivitetin e punës

3. Rritja e konkurrencës së ekonomisë nacionale

- Transformimi strukturor i ekonomisë në dobi të sektorëve që prodhojnë vlerë të shtuar më të lartë;
- Përfshirja më e madhe e kompanive maqedonase në zinxhirët e vlerës së shtuar dhe zinxhirët e prokurimeve;
- Sigurimi dhe zhvillimi i mjedisit të qëndrueshëm për të mbështetur kompanitë në përmbushjen e kërkesave për cilësi, standardizim, akreditim dhe metrologji në funksion të konkurrencës më të lartë;
- Monitorimi dhe vlerësimi i rregullt i faktorëve të konkurrencës, si dhe i politikës së konkurrencës dhe përditësimi i saj për të arritur rezultate më të larta;
- Mbështetja në identifikimin dhe përvetësimin e tregjeve adekuata me aftësinë konkurruese të firmave.

4. Ngritja e shkallës së novacioneve dhe zhvillimi teknologjik në vend

- Rritja e alokimeve shtetërore për hulumtim dhe zhvillim;
- Nxitja e sektorit privat për të bërë investime më të mëdha në hulumtim dhe zhvillim;
- Mbështetja e formave të ndryshme të transferimit të teknologjisë në sektorët e prodhimit dhe shërbimeve;
- Mbështetja e institucioneve akademike dhe organizatave tjera përkatëse për të kontribuar në progresin teknologjik të kompanive;
- Monitorimi dhe vlerësimi i rregullt i programeve ekzistuese për inovacion dhe zhvillim teknologjik në funksion të përmirësimit të tyre;
- Aplikimi i qasjes shkencore për nxitjen e inovacioneve për krijimin e politikave për zvogëlimin e dëmeve në të gjitha segmentet e jetës shoqërore.

5. Nxitja e investimeve të reja – vendore dhe të huaja

- Krijimi i mekanizmave tregtare për rritjen e disponueshmërisë së financave për firmat e vogla dhe të mesme;
- Vendosja e sistemit efektiv dhe efikas për nxitjen e sipërmarrësisë dhe zëjtarisë;
- Nxitja e investimeve vendore dhe tërheqja e IHD-ve në veprimtari të cilat kanë ose mund të zhvillojnë përparësi konkurrense.

6. Zvogëlimi i ekonomisë joformale

- Zbatimi konsektuent dhe jo selektiv i legjislacionit tatimor dhe legjislacionit tjetër përkatës në Republikën e Maqedonisë së Veriut;
- Përmirësimi i klimës së biznesit përmes vendosjes së sitemit i cili do të mundësojë ulje/heqje të taksave parafiskale dhe kontroll të futjes së taksave të reja;

- Promovimi i pagesës elektronike në qarkullimin e brendshëm të mallrave dhe shërbimeve;
- Aplikimi i masave efektive aktive në tregun e punës për të reduktuar punësimin joformal;
- Rritja e kapaciteteve të institucioneve përkatëse për të identifikuar dhe vepruar në rastet e ekonomisë joformale.

Korniza zhvillimore
e Republikës së
Maqedonisë së
Veriut
MKD 2030

p. 19

7. Sigurimi i tregut fleksibil dhe dinamik të punës

- Masat për nxitjen e rritjes natyrore në funksion të ruajtjes/rritjes së kontigjentit të fuqisë punëtore;
- Masat për reduktimin e emigrimit të rinjve nga vendi;
- Monitorimi i zbatimit dhe vlerësimi i rezultateve të masave aktive dhe pasive ekzistuese në tregun e punës;
- Tejkalimi i hendekut lidhur me shkathtësitë specifike për të cilat ekziston kërkesë në tregun e punës nëpërmjet bashkëpunimit më të ngushtë ndërmjet institucioneve arsimore dhe kompanive;
- Promovimi i hapjes së vendeve të punës që krijojnë vlerë më të madhe të shtuar, të cilat janë të përgjegjshme ekologjikisht dhe ofrojnë rrogë adekuate dhe ambient cilësor të punës;
- Vendosja e sistemit për përshtatje më efikase të vendeve të punës dhe organizimit të punës ndaj ndryshimeve demografike, teknologjisë dhe ndryshimeve klimatike;
- Vendosja e sistemit për depërtim më të madh në tregun e punës të rinjve, kategorive vulnerabile dhe grupeve tjera të qytetarëve të përfaqësuar më pak;
- Nxitja e sipërmarrjes së grave dhe barazisë gjinore në punësim

2. Mbrojtja më e lartë e mjedisit jetësor dhe politika e reformuar energjetike

Diagnostikimi i gjendjes. Mjedisi jetësor është një nga faktorët më të rëndësishëm që e përcaktojnë cilësinë e jetës së qytetarëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Vendi ka një sërë sfidash në këtë fushë, veçanërisht për sa i përket cilësisë së ajrit të ambientit, ndotjes industriale, menaxhimit të mbeturinave, menaxhimit të ujërave, si dhe mbrojtjes së natyrës, tokës dhe biodiversitetit. Për më tepër, ndryshimet klimatike janë fenomen global me pasoja që kërkojnë të përballen edhe në nivel nacional.

Republika e Maqedonisë së Veriut është nënshkruese e një numri të madh konventash ndërkombëtare në fushën e mjedisit jetësor dhe ndryshimeve klimatike,²⁴ të cilat e detyrojnë shtetin të ndër marrë aktivitete për përmirësimin e gjendjeve. Në këtë drejtim, është miratuar rregullativa e detajuar për shumë segmente në fushën e mjedisit jetësor²⁵ dhe janë hartuar strategji dhe programe të shumta²⁶ në të cilat diagnostikohen problemet dhe theksohen fushat për ndërhyrje dhe aktivitetet përkatëse. Megjithatë, në shumicën e strategjive, periudha kohore për të cilën u referohen tashmë ka skaduar, kështu që duhet të përditësohen ose të hartohen të reja. Korniza juridike është e përkufizuar, por sfida kryesore është zbatimi i rregullativës dhe dokumenteve të planit. Gjatë miratimit të akteve juridike në vend, rrallë bëhet vlerësimi përkatës i ndikimit, i cili është thelbësor për kuptim përkatës dhe zbatim të rregullativës. Në anën tjetër, zbatimi i politikës dhe rregullativës për mbrojtjen e mjedisit jetësor kërkon nivel të lartë të koordinimit ndërmjet nivelit qendror dhe lokal të pushtetit, që është sfidë shtesë në Republikën e Maqedonisë së Veriut.

Në Raportin e Komisionit Evropian për progresin e vendit për vitin 2021 lidhur me mbrojtjen e mjedisit jetësor është shënuar se kapaciteti administrativ në të gjitha nivelet është i dobët dhe përballlet me resurse të pamjaftueshme financiare për të implementuar dhe zbatuar rregullativën ekzistuese.²⁷ Në kontekstin e financimit të mbrojtjes së mjedisit jetësor, është shumë e rëndësishme të theksohet se në buxhetin nacional grumbullohen mjetet në bazë të tatimeve të ndryshme ekologjike, por nuk ka program të dedikuar për shpenzimin e tyre, as Fondi për Mbrojtjen e Mjedisit Jetësor. Shikuar nga aspekti sistematik, mbrojtja e mjedisit jetësor nuk është e integruar në politikën e menaxhimit të financave publike.

Enti Shtetëror i Statistikës publikon të dhëna statistikore vjetore për mjedisin jetësor.²⁸ Fotografia statistikore, së bashku me analizat e gjendjeve

²⁴ <https://www.moepp.gov.mk/rregullativa/konventat-e-ratifikuara>

²⁵ <https://www.moepp.gov.mk/rregullativa/legjislacioni-nacional>

²⁶ <https://www.moepp.gov.mk/dokumentet/strategjite>

²⁷ Raporti për Republikën e Maqedonisë së Veriut 2021, Komisioni Evropian, tetor 2021, fq. 94

²⁸ <https://www.stat.gov.mk/publikime/2021/Mjedisi-jetesor-2021-web.pdf>

të zhvendosura në dokumentet relevante dhe informacionet e mbledhura në procesin e konsultimeve me palët e interesuara, tregojnë për problemet që urgjentisht duhet të adresohen në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Ato i referohen kryesisht përmirësimit të cilësisë së ajrit, sistemeve të menaxhimit të mbeturinave dhe ujërave, si dhe çështjeve që lidhen me ndryshimet klimatike dhe mbrojtjen integrale të natyrës.

Gjithashtu, fusha që lidhet në thelb me mjedisin jetësor nëpërmjet lidhjes së dyanshme është politika energjetike. Përpjekjet që bëhen në planin ndërkombëtar lidhur me zvogëlimin e emisioneve të gazrave serrë, përdorimin më të madh të burimeve të rinovueshme të energjisë, si dhe lëvizjeve amplitude në tregun energjetik ndërkombëtar e formësojnë nevojën për të ripërkufizuar politikën maqedonase të energjetikës me qëllim që më mirë t'u përgjigjet kërkesave të brendshme dhe të krijojë rezistencë më të lartë ndaj goditjeve të jashtme. Kriza energjetike e cila u paraqit si pasojë e pushtimit rus në Ukrainë, si dhe lëvizjes së çmimeve në tregun e naftës sugjerojnë domosdoshmërinë për ndërmarrje të hapave strategjike në vend në aspekt të rritjes së sigurisë lidhur me furnizimin e burimeve energjetike, në veçanti përmes prodhimit vendor të energjisë elektrike.

Disa herë kreatorët e politikave në Republikën e Maqedonisë së Veriut ndërmorën aktivitete për (ri)definim të strategjisë për energjetikë, e njëkohësisht u prezantuan programet politike të cilat parapanë ndërtim të hidrocentraleve Strezhevë, Galishte, Çebren, gasifikim të CTE Negotinë, si dhe ndërtim të projektit Lugina e Vardarit, megjithatë asnjë prej këtyre projekteve nuk kaloi në fazë të realizimit. Ekziston vetëdije për transicion të domosdoshëm energjetik nga karburantet fosile në burime tjera energjie, megjithatë mendojnë zgjidhje konkrete. Kriza energjetike aktuale në planin ndërkombëtar imponon presion të madh në të gjitha vendet për ndryshim të raportit inert ndaj politikave energjetike vendosre, dhe në atë kontekst, Republika e Maqedonisë së Veriut duhet të fillojë të ndërtojë dhe zbatojë qasje proaktive.

Prioriteti i mbrojtjes më të lartë të mjedisit jetësor dhe reformimi i politikës energjetike është i rëndësishëm në kontekstin e disa qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm - ujë të pijshëm të pastër dhe nevojat sanitare (6),²⁹ energjia e pastër (7), prodhimi dhe konsumi i qëndrueshëm (12), përballja me ndryshimet klimatike (14) dhe mbrojtja e tokës (15)³⁰. Prandaj, progresi në këtë fushë do të reflektohet pozitivisht edhe në kontributin e vendit në realizimin e agjendës globale për zhvillim të qëndrueshëm.

29 Periudha 2018-2028 është shpallur dekada e ujit në përputhje me Rezolutën 71/222 të KB-së nga viti 2018

30 <https://sdgs.un.org/goals>

Ndërhyrjet e nevojshme. Me qëllim të sigurimit të mbrojtjes më të lartë të mjedisit jetësor dhe të reformimit të politikës energjetike në Republikën e Maqedonisë së Veriut, nevojiten ndërhyrje në këto fusha:

Korniza zhvillimore
e Republikës së
Maqedonisë së
Veriut
MKD 2030

p. 23

1. Sigurimi i ajrit cilësor në të gjithë territorin e vendit

- Përmirësimi i vazhdueshëm i rregullativës ligjore për cilësinë e ajrit të ambientit në bashkëpunim me palët e interesuara;
- Zbatimi konsekuent dhe joselektiv i rregullativës ligjore për cilësinë e ajrit të ambientit dhe akteve të tjera të ndërlidhura;
- Miratimi i rregullativës për ndotjen industriale në përputhje me legjislacionin e BE-së;
- Miratimi dhe zbatimi i dokumenteve strategjike relevante në këtë fushë;
- Zvogëlimi i emissionit të gazrave serrë në përputhje me qëllimet e shprehura dhe/ose detyrimet e ndërmarra në nivel ndërkombëtar;
- Fuqizimi i shërbimeve të inspektimit në fushën e mjedisit jetësor me kuadër dhe pajisje përkatëse;
- Krijimi i kapaciteteve në institucionet kompetente për përfshirjen në skemën evropiane për tregtimin e emisioneve të gazrave serrë;
- Mbulimi i plotë i zonave problematike me sistemet e monitorimit për matjen e cilësisë së ajrit;
- Sigurimi i mbështetjes nga shteti për familjet për kalimin në ngrohjen dhe ftohjen (më) ekologjike dhe me efikasitet energjistik;
- Kalimi i sektorit publik në të ashtuquajturat sistemet jondotëse të ngrohjes dhe ftohjes;
- Përditësimi i listës së të ashtuquajturve pikat industriale “të nxehta” me potencial të lartë të ndotjes, ndjekja e rregullt e nivelit të ndotjes dhe sanksionimi i ndotësve;
- Sigurimi i transparencës së procedurave për lëshimin e lejeve dhe elaborateve ekologjike;
- Rritja e përqindjes së gjelbërimit në zonat urbane.

2. Zhvillimi i sistemit efikas dhe efektiv të menaxhimit të mbeturinave

- Përmirësimi i vazhdueshëm i rregullativës ligjore për menaxhimin e mbeturinave në bashkëpunim me palët e interesuara;
- Zbatimi konsekuent dhe joselektiv i rregullativës ligjore për menaxhimin e mbeturinave;
- Miratimi dhe zbatimi i strategjisë për menaxhimin e mbeturinave;
- Fuqizimi i shërbimeve të inspektimit në fushën e mjedisit jetësor me kuadër dhe pajisje përkatëse;
- Vendosja e sistemit të integruar të menaxhimit të mbeturinave të ngurta komunale dhe sistemeve të menaxhimit të llojeve të veçanta të mbeturinave, duke i përfshirë edhe mbeturinat e rrezikshme në territorin e të gjithë vendit;

- Sigurimi i pikave të grumbullimit dhe infrastrukturës tjetër për kompostimin, selektimin dhe riciklimin e mbeturinave në të gjithë vendin;
- Ndërgjegjësimi i qytetarëve dhe personave juridikë për asgjësimin përkatës të mbeturinave dhe riciklimin e tyre;
- Mbështetja e inovacioneve dhe investimeve në përpunimin e mbeturinave të plastikës, qelqit dhe letrës.

3. Përmirësimi i menaxhimit të integruar të ujërave

- Përmirësimi i vazhdueshëm i rregullativës ligjore për menaxhimin e ujërave në bashkëpunim me palët e interesuara;
- Zbatimi konsekuent dhe joselektiv i rregullativës ligjore për menaxhimin e ujërave;
- Miratimi dhe zbatimi i strategjisë së ujërave;
- Fuqizimi i shërbimeve të inspektimit në fushën e mjedisit jetësor me kuadër dhe pajisje përkatëse;
- Avancimi i menaxhimit të integruar të ujërave sipërfaqësore dhe nëntokësore;
- Digjitalizimi i plotë i të gjitha informacioneve të nevojshme për menaxhimin e ujërave, duke i përfshirë edhe ujërat nëntokësore;
- Rritja e përfshirjes së mbulimit të vendbanimeve me sistemet funksionale të furnizimit me ujë dhe sistemet e grumbullimit dhe trajtimit të ujërave të zeza (veçanërisht për aglomeracionet me mbi 10,000 banorë);
- Avancimi i menaxhimit të integruar të pellgjeve lumore në Republikën e Maqedonisë së Veriut;
- Zhvillimi dhe zbatimi i instrumenteve efektive për vlerësimin e ndikimit të koncesioneve dhe lejeve të të drejtave të ujit në cilësinë dhe sasinë e ujërave në vend;
- Vendosja e sistemit efikas të monitorimit të ujërave;
- Zhvillimi i mekanizmave për t'i zvogëluar rreziqet dhe për të arritur rezultate më të larta nga lidhja midis sipërfaqeve ujore dhe ndryshimeve klimatike.

4. Përballja më e mirë me ndryshimet klimatike

- Vendosja e sistemit përkatës të rregullativës juridike dhe kornizës strategjike për përballjen me ndryshimet klimatike, në përputhje me qëllimet e shprehura dhe/ose detyrimet e ndërmarra në planin ndërkombëtar;
- Zvogëlimi i emisioneve të gazrave serrë në përputhje me qëllimet e shprehura dhe/ose detyrimet e ndërmarra në planin ndërkombëtar;
- Krijimi i kapaciteteve në institucionet kompetente për përfshirjen në skemën evropiane për tregtimin e emisioneve të gazrave serrë;

- Sigurimi i ndërdisiplinaritetit në planifikimin strategjik të ndryshimeve klimatike dhe fushave të tjera që lidhen me mbrojtjen e mjedisit jetësor (ajri, uji, mbeturinat, natyra).

5. Mbrojtja e natyrës dhe biodiversitetit

p. 25

- Përmirësimi i vazhdueshëm i rregullativës ligjore dhe kornizës strategjike për mbrojtjen e natyrës dhe biodiversitetit në bashkëpunim me palët e interesuara;
- Hartimi i listave të kuqe nacionale në përputhje me rregullat ndërkombëtare;
- Zbatimi konsekuent dhe joselektiv i rregullativës ligjore dhe kornizës strategjike për mbrojtjen e natyrës dhe biodiversitetit; Zbatimi i planit të menaxhimit të Rajonit të Ohrit sipas standardeve të UNESCO-s;
- Zbatimi i planit për mbrojtjen e rrëqebullit të Ballkanit (*Lynx lynx balcanicus*);
- Vendosja e sistemeve institucionale përkatëse dhe sistemeve të tjera relevante për menaxhimin e zonave të mbrojtura dhe ruajtjen e biodiversitetit;
- Fuqizimi i shërbimeve të inspektimit në fushën e mjedisit jetësor me kuadër dhe pajisje përkatëse;
- Vendosja e rrjetit të refugiumeve për t'i zbutur efektet e ndryshimeve klimatike.

6. Politika e reformuar energjetike

- Përmirësimi i rregullativës ligjore dhe kornizës strategjike për energjetikë në bashkëpunim me palët e interesuara;
- Aplikimi i qasjes proaktive në ndërtimin e zgjidhjeve strategjike për energjetikën të orientuar në rezultatet afatgjate;
- Rritja e sigurisë në sigurimin e burimeve energjetike në vend përmes rritjes së prodhimit vendor të energjisë elektronike dhe krijimit të parakushteve për furnizim të pandërprerë me burime energjetike;
- Sigurimi i vazhdueshëm i parakushteve për furnizim të pandërprerë të vendit me energjens;
- Sigurimi i mbështetjes nga shteti për investimet “e gjelbra”;
- Subvencionimi i sistemeve fotovoltaike për familjet individuale dhe objektet e banimit kolektiv;
- Inkurajimi i përdorimit të burimeve të rinovueshme të energjisë.

3. Dixhitalizimi

Diagnostikimi i gjendjes. Dixhitalizimi mund njëkohësisht të kuptohet si prioritet i veçantë dhe si mjet për realizimin e prioriteteve tjera në kuadër të MKD 2030. Dixhitalizimi si prioritet nënkupton arritje të shkallës së lartë të modernizimit të vendit përmes shfrytëzimit të teknologjive në sektorin privat dhe publik. Mjetet dixhitale janë mjete për modernizim të ekonomisë dhe rrjetëzim të saj më të mirë në ekonominë botërore, transicion drejt shoqërisë të bazuar në njohuri në aspekt të menaxhimit me problemet nga sfera e mjedisit jetësor, arsimit, kulturës dhe politikave tjera sociale, si dhe krijimit të industrive novatore që prodhojnë vlerë të shtuar të lartë.

Si koncept, dixhitalizimi nënkupton fokus në katër pika³¹:

- Shkathtësi (numër të ekspertëve të TKI-së në vend, në veçanti gra dhe përqindje të popullsisë me edukim dixhital);
- Qeveria (dixhitalizimi i shërbimeve publike, e-shëndetësia dhe identiteti dixhital);
- Biznese (përqindja e kompanive që shfrytëzojnë teknologji të përparuar informatike në punë; shpejtësia e rritjes së kompanive – novatorë dhe përqindje e NVM që shfrytëzojnë nivel bazik të teknologjive dixhitale);
- Infrastruktura (lidhja e internetit sipas cilësisë dhe shpejtësisë dhe numrit të nyjeve të sigurta të komunikimit).

Gjatë vlerësimit të shkallës së arritur të digjitalizimit të vendit në dispozicion janë të dhënat për infrastrukturën dhe qasja e siguruar në internet për familjet dhe subjektet afariste, ndërsa përdorimi i tyre varet nga më shumë faktorë në anën e përdoruesve potencialë. Sipas të dhënave të Entit Shtetëror të Statistikës,³² mbi 83% e familjeve në vitin 2020 kishin qasje në internet nga shtëpia, me ç'rast pjesa më e madhe përdorin internetin me shtrirje të gjerë. Në lidhje me subjektet afariste,³³ 91% të ndërmarrjeve me më shumë se 10 të punësuar përdorin teknologjinë kompjuterike dhe internetin me shtrirje të gjerë. Nga numri i përgjithshëm i firmave me 10 ose më shumë të punësuar, 54.5% kishin faqe interneti dhe për sa i përket tregtisë elektronike, 6.2% përdorin platforma për shitje elektronike. Dy indikatorët e fundit tregojnë për përfaqësimin shumë të ulët të shitjes elektronike formale të subjekteve afariste, megjithatë duhet pasur parasysh se ka shitje të paevidentuar me përdorim të drejtpërdrejtë në rrjetet sociale.

Lidhur me përfaqësimin e ndërmarrjeve që punësojnë ekspertë të TI-së si pjesëmarrje në numrin e përgjithshëm të ndërmarrjeve që kanë më shumë se 10 të punësuar në shtet, ky indikator për Republikën e Mqedonisë së Veriut për vitin 2020 ka qenë 12%. Vlerë të njëjtë (12%) ka indikatorin e ndërmarrjeve që u japin trajnime të punësuarve të tyre në shkathtësitë e TI-së si përqindje e

31 https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en

32 https://www.stat.gov.mk/pdf/2021/8.1.21.38_mk.pdf

33 Enti Shtetëror i Statistikës, Shfrytëzimi i teknologjive informatike dhe të komunikimit në subjektet afariste, 2020

numrit të përgjithshëm të ndërmarrjeve në vitin 2020, krahasur me mesataren evropiane prej 20%³⁴.

Segmenti i veçantë lidhur me digjitalizimin dhe shoqërinë informatike është segmenti i shërbimeve publike, përkatësisht digjitalizimi i plotë i tyre. Është hedhur baza për sistemin e shërbimeve elektronike,³⁵ megjithatë, sistemi i plotë i shërbimeve elektronike (me digjitalizimin e të gjitha aspekteve të shërbimit) akoma nuk është i disponueshëm. Në atë drejtim, ofrimi i shërbimeve elektronike është prioritet për të lehtësuar jetën e qytetarëve dhe në të njëjtën kohë për të rritur efikasitetin dhe efektivitetin e institucioneve publike në ofrimin e shërbimeve. Gjithashtu, dixhitalizimi i shërbimeve publike pritet të ketë ndikim të madh në drejtim të uljes së nivelit të korrupsionit në vend.

Dixhitalizimi është element kryesor edhe në aspekt të lidhjes së vendit me rajonin dhe më gjerë. Në atë kontekst Republika e Maqedonisë së Veriut është pjesë e iniciativës së BE-së të quajtur “Axxhenda Dixhitale në Ballkanin Perëndimor” e nisur në vitin 2018. Ideja e axhendës dixhitale është të përmirësojë lidhjen me shtrirje të gjerë midis gjashtë vendeve të Ballkanit Perëndimor (Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kosova, Mali i Zi, Maqedonia e Veriut dhe Serbia), rritja e sigurinë dixhitale, përforcimi i ekonomisë dixhitale dhe shoqërisë, si dhe nxitja e hulumtimit dhe novacioneve.

Ndërhjyret e nevojshme. Me qëllim të përmirësimit të gjendjeve lidhur me digjitalizimin në Republikën e Maqedonisë së Veriut, nevojiten ndërhjyret në këto fusha:

1. Përsheptimi i transformimit digjital në vend

- Avancimi i infrastrukturës dhe teknologjive për digjitalizimin me ndjekjen e dinamikës së ndryshimeve në nivel botëror (5G);
- Trajnimet për ngritjen e arsimimit digjital të popullatës dhe fuqisë punëtore;
- Digjitalizimi i të gjitha niveleve të arsimit, me fokus në ofrimin e infrastrukturës dhe promovimin e aftësive të avancuara digjitale për nxënësit, studentët dhe kuadrin mësimor;
- Prezantimi i mjeteve të ndryshme për identitet elektronik;
- Zbatimi i modeleve të partneriteteve privato-publik si formë e përsheptimit të transformimit digjital.

2. Promovimi i ekonomisë digjitale

- Sigurimi i qasjes së lehtë në informacionet për subjektet afariste lidhur me teknologjitë digjitale të disponueshme në vend dhe mundësitë e biznesit që ato i ofrojnë;
- Promovimi i shitjes elektronike formale në qarkullimin e brendshëm dhe ndërkombëtar të mallrave dhe shërbimeve;
- Realizimi i agjendës digjitale të Ballkanit Perëndimor;
- Ngritja e nivelit të aftësive digjitale të fuqisë punëtore.

³⁴ Draft-Strategjia Kombëtare për TKI 2021-2025, Ministria e Shoqërisë Informatike dhe Administratës

³⁵ <https://uslugi.gov.mk/>

3. Zhvillimi i sektorit maqedonas të TI-së

- Nxitja e arsimit të ekspertëve të TKI-së;
- Nxitja e zhvillimit të sektorit të TI-së si veprimtaria propulzive e shërbimit në Republikën e Maqedonisë së Veriut;
- Tërheqja e synuar e investimeve në sektorin e TI-së në vend;
- Qasja strategjike për mbajtje të kuadrove të TI-së në vend.

4. Digjitalizimi i plotë i shërbimeve publike

- Kompletimi i sistemit të shërbimeve elektronike si sistem i plotë;
- Ngritja e kapacitetit të institucioneve publike për të ofruar shërbim elektronik komplet;
- Ngritja e edukimit dixhital të qytetarëve dhe subjekteve afariste për përdorimin e shërbimeve elektronike.

4. Arsimi, të rinjtë dhe zhvillimi inkluziv

Diagnostikimi i gjendjes. Zhvillimi inkluziv është i mundur kur në shoqërinë të gjithë qytetarët do të kenë mundësi të barabarta për arsimim, banim dhe qasje në infrastrukturën themelore, shërbimet sociale, qasjen në tregun e punës, punën dhe zhvillimin e karrierës bazuar në aftësitë e tyre, si dhe mundësitë për avancim kulturor, ndërsa sistemi shoqëror do të mund t'u përgjigjet plotësisht nevojave të personave me aftësi të kufizuara. Më pas, një premisë e rëndësishme që të mund shoqëria të orientohet drejt zhvillimit inkluziv është të zvogëlohet varfëria.

Rreth 21.8% e popullatës së Republikës së Maqedonisë së Veriut,³⁶ përkatësisht 452.000 njerëz jetonin nën kufirin e varfërisë në vitin 2020.³⁷ Kjo është pothuajse dyfishi krahasuar me mesataren e BE27. Pa ndihmën sociale, numri i personave që jetojnë nën kufirin e varfërisë do të ishte 42.1%. Koeficienti Xhini që e mat pabarazinë në shpërndarjen e të ardhurave ishte 31.4%.³⁸ Shkallën më të lartë të varfërisë e kanë familjet me dy të rritur dhe tre ose më shumë fëmijë për të cilët kujdesen dhe prindërit e vetëm me fëmijët në kujdes. Më tutje, pjesa më e madhe e personave të varfër janë të papunë ose janë pjesë e popullatës joaktive në tregun e punës (këtu bëjnë pjesë edhe fëmijët). Madje edhe nëse merret parasysh se ekonomia joformale deri diku i zbuti të dhënat, megjithatë, numri i qytetarëve në këtë kategori është shumë serioz.

Më shpesh, varfëria është e lidhur ngushtë me përjashtimin social, duke pasur parasysh se mjetet materiale janë parakusht për sigurimin e kushteve më të mira të jetesës për qytetarët. Përjashtimi social ka forma të ndryshme dhe është e vështirë të ofrohet ilustrimi statistikor. Forma më e vështirë e përjashtimit social është mungesa e qasjes në banimin adekuat dhe qasjes në infrastrukturën themelore (ujë, rrymë, kushte sanitare), megjithatë, qasja e kufizuar në ngjarjet kulturore, gjithashtu, është formë e përjashtimit social. Është karakteristike se pjesa më e madhe e personave të varfër dhe të përjashtuar socialë janë pa arsim ose me arsim fillor, gjë që tregon për pasojat e përjashtimit (të detyruar ose vullnetar) të individit nga procesi arsimor.

Arsimi maqedonas në të gjitha fazat - parashkollor, fillor, i mesëm dhe i lartë pothuajse vazhdimisht u nënshtrohet reformave që nga pavarësia e vendit e deri më sot, por ndarja për arsim dhe trajnim nga buxheti i Republikës së Maqedonisë së Veriut është mjaft e ulët (3.3% e BPV-së në vitin 2020). Përveç kësaj, siç u përmend më lart, ndarjet janë minimale për hulumtim dhe zhvillim (0.4% të BPV-së) që reflektohet në gjendjet e pafavorshme në institucionet e arsimit të lartë, të dukshme përmes rangut të ulët të universiteteve maqedonase në listat ndërkombëtare relevante.³⁹ Duke pasur

36 https://www.stat.gov.mk/pdf/2020/4.1.20.113_mk.pdf

37 Kufiri i varfërisë në vitin 2019 ishte 275 denarë në ditë për 1 person (familje e vetme) dhe 579 denarë në ditë për familje me 4 anëtarë (me dy fëmijë deri në 14 vjeç).

38 https://www.stat.gov.mk/pdf/2020/4.1.20.113_mk.pdf

39 <https://www.shanghairanking.com/>

parasysh se nga shkenca varet dukshëm zhvillimi i çdo vendi, nevojitet një qëndrim shumë më serioz ndaj shkencës nga ana e shtetit.

Sa u përket komponentëve të procesit arsimor, shkalla e regjistrimit të fëmijëve në institucionet parashkollore është e ulët - vetëm 45% e fëmijëve të moshës 3-6 vjeç janë regjistruar në institucionet e licencuara në vitin 2020. Më tutje, 90.8% e fëmijëve të moshës shkollore janë regjistruar në arsimin fillor dhe 78.9% në arsimin e mesëm në vitin 2020.⁴⁰ Edhe pse vendi ka ligj për arsimin e detyrueshëm të mesëm, zbatimi i tij tregon devijime. Përveç shkallëve të regjistrimit në shkollë, rezultatet e testeve ndërkombëtare të nxënësve janë shumë shqetësuese. Në testet e matematikës dhe shkencave natyrore në vitin 2019 (TIMMS), Republika e Maqedonisë së Veriut ishte ranguar në vendin e 45-të në matematikë dhe në vendin e 51-të në shkencat natyrore nga gjithsej 58 shtete.⁴¹ Rezultate të dobëta ka edhe në testin PISA, edhe në testet e arsimimit.

Të dhënat e mësipërme tregojnë për problemet serioze të cilat janë të dukshme kur duhet të bëhet kalimi nga shkolla në punë. Punëkërkuarit shpesh nuk i fitojnë kualifikimet e kërkuara në tregun e punës gjatë arsimimit të tyre formal, për këtë arsye duhet të vazhdojnë me arsimin joformal dhe të mësuarit e përrjetshëm. Lidhja ndërmjet institucioneve arsimore dhe kompanive nuk është e fortë, përkatësisht shkollat dhe fakultetet nuk janë fleksibile lidhur me përshtatjen e programeve mësimore me nevojat e sektorit real.

Kolaterali më i madh i mangësive në sistemin arsimor është punësueshmëria (më) e ulët e të rinjve që përballen me problemet për t'u përfshirë në tregun e punës. Studentët e sapodiplomuar nga arsimi i lartë në Maqedoninë e Veriut kanë më pak gjasa të punësohen (55.4%) sesa studentët që kanë mbaruar arsimin e lartë në vendet e BE-së (83%).⁴² Shpeshherë, përgjigjja e të rinjve lidhur me mosfunksionimin e arsimit dhe tregut të punës është emigrimi i tyre nga vendi. Duke e pasur parasysh rëndësinë e madhe të të rinjve si pjesë vitale e kapitalit njerëzor pa të cilin nuk është i mundur zhvillimi i shtetit, është e domosdoshme që urgjentisht të adresohen problemet e të rinjve. Në kontekst të sigurimit të ofrimit të kushteve më të mira të jetesës për të rinjtë, është e rëndësishme t'u kushtohet vëmendje aspekteve tjera të jetës shoqërore - shëndetit, kulturës dhe sportit, si dhe cilësisë së mjedisit jetësor. Këto aspekte janë të rëndësishme për të gjithë qytetarët, por ato janë veçanërisht të theksuara tek të rinjtë, duke pasur parasysh se arsyet jofinanciare janë gjithnjë e më të përhapura në vendimet për emigrimin e tyre.

Faktor i rëndësishëm që duhet marrë parasysh në drejtim të zhvillimit inkluziv që duhet të promovojë popullatë të shëndetshme janë sëmundjet jongsjete (SJNGJ). Sipas të dhënave të Entit Shtetëror të Statistikës, SJNGJ kanë marrë pjesë me 79,4% në shkaqet e vdekjes së popullsisë në Republikën e Maqedonisë së Veriut në vitin 2019.⁴³ Këto sëmundje shpesh janë kronike dhe rezultojnë me vdekje të parakohshme të popullatës, si dhe ndikojnë negativisht në aftësinë e punës së personave me SJNGJ gjatë jetës së tyre të punës. Ndikon drejtpërdrejt në uljen e produktivitetit. Gjithashtu, janë të mëdha dëmet ndaj financave të këtyre personave, si dhe ndarjeve nga PBV-ja për trajtimin e këtyre sëmundjeve. Shumë prej SJNGJ mund të parandalohen duke reduktuar faktorët e rrezikut si përdorimi i duhanit, përdorimi i dëmshëm i alkoolit, pasiviteti fizik dhe dieta e pashëndetshme. Në këtë kuadër, është e nevojshme të ndërtohet një politikë e përshtatshme për këtë fushë, e fokusuar në parandalimin e SJNGJ-ve për të ruajtur vlerë më të lartë

40 http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat_Arsimi_Shkenca

41 <https://nces.ed.gov/timss/participation.asp>

42 Pasqyra e OECD-së për evalvimin dhe vlerësimin në arsim në Maqedoninë e Veriut, UNICEF, 2019, fq. 12

43 Njoftim: Mortaliteti në Republikën e Maqedonisë së Veriut sipas komunave, 2019, nr. 2.1.20.21, Enti Shtetëror i Statistikës, qershor 2020

të kapitalit njerëzor në vend. Element i rëndësishëm i politikës së tillë duhet të jetë përfshirja e stimujve të duhur, tatimorë etj, për sjelljen e qytetarëve në mënyrë që të zvogëlojë ndikimin dhe pasojat e dëmshme të SJNGJ-ve.

Ndërtimi i një shoqërie me zhvillim inkluziv është i lidhur ngushtë me respektimin e të drejtave të njeriut në kuptimin më të gjerë dhe mbrojtjen nga diskriminimi mbi çdo baze. Kohezioni social është element thelbësor i një shoqërie të suksesshme dhe shpesh shërben si një tregues se shteti është një vend i mirë për të jetuar dhe punuar. Është e nevojshme të inkorporohet respektimi i të drejtave të njeriut dhe mbrojtja nga diskriminimi në të gjitha politikat sektoriale në mënyrë që të punohet në mënyrë sistematike dhe të vazhdueshme në drejtim të inkluzivitetit në zhvillimin.

Politikat kulturore, nga ana tjetër, duhet t'u përgjigjen nevojave për ruajtjen e trashëgimisë së pasur kulturore të vendit, të sigurojnë promovimin e identiteteve heterogjene, dinamike, sociale dhe kulturore në Republikën e Maqedonisë së Veriut, si dhe të inkurajojnë ngritjen më të gjerë kulturore të qytetarëve.

Në kontekst të zhvillimit inkluziv, me rëndësi është edhe cilësia e informimit mediatik në vend, përkatësisht qasja e qytetarëve në informacionet në kohë dhe të sakta. Kjo është veçanërisht e rëndësishme në mënyrë që palët e interesuara të mund të angazhohen në zgjidhjen e problemeve të vërteta.

Prioriteti “arsimi, të rinjtë dhe zhvillimi inkluziv” është i lidhur ngushtë edhe me qëllimet e zhvillimit të qëndrueshëm: çrrënjosjen e varfërisë (1); eliminimin e urisë (2), shëndetin dhe mirëqenien e mirë (3), arsimin cilësor (4)⁴³ dhe zvogëlimin e pabarazisë (10) në mënyrë që progresi në këtë fushë do të reflektohet pozitivisht edhe në kontributin e vendit për realizimin e agjendës globale për zhvillim të qëndrueshëm.

Ndërhyrjet e nevojshme. Me qëllim të përmirësimit të gjendjeve lidhur me arsimin dhe zhvillimin inkluziv në Republikën e Maqedonisë së Veriut, nevojiten ndërhyrje në këto fusha:

1. Arsimi modern i përshtatur me trendet botërore dhe kërkesën e tregut të punës

- Miratimi dhe zbatimi i strategjisë për arsimin dhe shkencën për arsim gjithëpërfshirës dhe cilësor për të gjithë, që synon avancimin e kapitalit njerëzor në përputhje me dinamikën e zhvillimit teknologjik në botë;
- Departizimi (depolitizimi) në arsim dhe miratimi i vendimeve për reformat e bazuara në hulumtime dhe dëshmi;
- Vendosja e shkencës, veprimtarisë hulumtuese dhe mbështetjes për transformimin digjital si prioritet strategjike në arsim;
- Rritja e ndarjeve nga buxheti i Republikës së Maqedonisë së Veriut për arsim dhe shkencë;
- Marrja e masave për sigurimin e përfshirjes së lartë / të plotë të fëmijëve të moshës parashkollore në institucionet e licencuara duke zgjeruar infrastrukturën (kopshtet e fëmijëve), ndërgjegjësimin e prindërve / kujdestarëve për përparësitë zhvillimore që i ofron arsimi parashkollor dhe mbështetjen përkatëse për familjet e kategorive vulnerable në nevojë dhe fëmijët me aftësi të kufizuara;

- Arritja e përfshirjes së plotë të fëmijëve në arsimin fillor dhe të mesëm duke i identifikuar arsyet për shkallët më të ulëta të regjistrimit dhe duke i zhvilluar masat përkatëse për përfshirjen e tyre;
- Ngritja e nivelit të arsimimit funksional të nxënësve dhe studentëve duke i identifikuar arsyet e rezultateve të dobëta të testimeve ndërkombëtare dhe dizajnit me qëllim të masave;
- Reformimi i arsimit në drejtim të lidhjes funksionale të të gjitha fazave të arsimit (zhvillimi parashkollor - arsimi formal (fillor - i mesëm - i lartë) në funksion të kalimit më të lehtë nga shkolla në punë dhe ndërtimi i karrierës;
- Përshtatja e programeve mësimore të shkollave të mesme dhe fakulteteve me kërkesat e tregut të punës;
- Promovimi i bashkëpunimit më të ngushtë ndërmjet institucioneve arsimore dhe kompanive në funksion të ngritjes së fleksibilitetit të programeve mësimore dhe përdorshmërisë së aftësive të fituara në arsimin dual dhe studimin në institucionet e arsimit të lartë;
- Ngritja e kapacitetit dhe vullnetit për t'i zbatuar reformat në institucionet arsimore përmes investimeve në kuadër dhe valorizimit të rezultateve;
- Promovimi i mësimi të përgjeshëm dhe njohurive si shtytës themelor i progresit personal dhe profesional, si dhe zhvillimit në shoqëri.

2. Zvogëlimi i varfërisë

- Miratimi dhe zbatimi i strategjisë për zvogëlimin e varfërisë;
- Dizajnimi dhe realizimi i trajnimeve për ngritjen e punësueshmërisë së qytetarëve që jetojnë nën kufirin e varfërisë;
- Marrja e masave për zvogëlimin e ekonomisë joformale, me fokus në masat aktive të tregut të punës;
- Ngritja e vetëdijes së qytetarëve që marrin ndihmë sociale për mundësitë për jetë më të mirë përmes punësimit;
- Nivelimi i rrogës minimale sipas rritjes së shpenzimeve të jetesës.

3. Zvogëlimi i përjashtimit social

- Përmirësimi i vazhdueshëm i rregullativës ligjore në fushën e politikave sociale në konsultim me palët e interesuara;
- Miratimi dhe zbatimi i strategjisë për zvogëlimin e përjashtimit social;
- Ndjekja dhe vlerësimi i efektivitetit të masave për zvogëlimin e përjashtimit social në funksion të revidimit të tyre dhe arritjes së rezultateve më të larta;
- Rritja e vazhdueshme e qasjes në banimin adekuat (ujë, energji elektrike, kushte sanitare) për qytetarët me rrezikim social të Republikës së Maqedonisë së Veriut;

- Sigurimi i qasjes në mbrojtjen shëndetësore primare për të gjithë qytetarët e Republikës së Maqedonisë së Veriut;
- Ulja e veprimit negativ të të gjitha faktorëve të rezikut të cilat ndikojnë në shkallën e lartë të sëmundjeve jongsjiteshme përmes njohjes së konceptit të uljeve të dëmeve;
- Përfshirja e plotë e fëmijëve në institucionet parashkollore, shkollat fillore dhe të mesme (shkalla e regjistrimit = 100%)
- Mbështetja nga shteti për mbrojtjen energjetike të grupeve të qytetarëve me rrezikim social dhe vulnerabil;
- Rritja e pjesëmarrjes në tregun e punës të grupeve vulnerabile me rrezikim social dhe grupeve të tjera përmes qasjeve të dizajnuara posaçërisht të përshtatura për nevojat dhe karakteristikat e tyre (p.sh. ofrimi i sigurimit social edhe për format jostandarde të punësimit; inkurajimi i punësimit të prindërve të vetëm; ngritja e potencialit për punësim të komunitetit rom, etj.)
- Promovimi i mënyrave moderne të inkurajimit të përfshirjes sociale përmes aktiviteteve, dhe jo ekskluzivisht përmes ndihmës sociale financiare;
- Përmirësimi i vazhdueshëm i infrastrukturës për përfshirjen sociale dhe qasjen në institucionet publike për personat me aftësi të kufizuara;
- Rregullimi më i mirë ligjor i shërbimeve në sferën sociale të dedikuar për personat me aftësi të kufizuara, si kujdesi në shtëpi, asistentët personalë, etj.
- Përmirësimi i vëllimit, spektrit dhe qasjes së shërbimeve sociale për personat me aftësi të kufizuara dhe kategoritë vulnerabile të qytetarëve duke inkurajuar përfshirjen e ofruesve të shërbimeve publike që nuk janë pjesë e sektorit publik.

4. Shoqëria inkluzive për të rinjtë

- Përmirësimi i kornizës juridike dhe dokumenteve strategjike në të cilat adresohen çështjet që lidhen me të rinjtë;
- Vendosja e mekanizmave efektivë për pjesëmarrjen e të rinjve në proceset e krijimit të politikave dhe miratimit të vendimeve në nivel lokal dhe nacional;
- Ofrimi i mbështetjes nga shteti për zhvillimin e formave të organizimit të të rinjve në drejtim të arritjes së shkallës më të lartë të ndërgjegjësimit dhe realizimit të të drejtave të të rinjve;
- Ngritja e shkallës së aktivitetit të të rinjve në tregun e punës dhe zvogëlimi i shkallës së papunësisë të të rinjtë duke reviduar instrumente ekzistuese dhe duke dizajnuar instrumente të reja të mbështetjes;
- Promovimi i ndërmarrësisë së të rinjve dhe ngritja e punësueshmërisë së të rinjve dhe aftësive të tyre të punës përmes politikave aktive të tregut të punës;

- Zvogëlimi i emigrimit të të rinjve nga Republika e Maqedonisë së Veriut duke krijuar mjedis dinamik dhe të favorshëm ekonomik dhe social, si dhe mjedis të shëndetshëm jetësor;
- Digjitalizimi i shërbimeve publike dhe përshtatja e formatit të tyre me kërkesat moderne të të rinjve.

5. Respektimi i të drejtave të njeriut dhe mbrojtja nga diskriminimi

- Inkorporimi sistemor i standardeve dhe normave ndërkombëtare për avancimin e të drejtave fundamentale dhe mbrojtje nga diskriminimi;
- Forcimi i kohezionit social duke krijuar mjedis që do të mundësojë luftën kundër populizmit dhe radikalizmit, si dhe luftë sistematike kundër gjuhës së urrejtjes;
- Sigurimi i ndihmës juridike falas për kategoritë e rrezikuara të qytetarëve;
- Sigurimi i mekanizmave funksionale për zbatimin e konceptit të barazisë gjinore në vend.

6. Ndërtimi i politikave kulturore bashkëkohore

- Përmirësimi i vazhdueshëm i kornizës ligjore dhe dokumenteve strategjike për kulturën dhe mbrojtjen e trashëgimisë kulturore në konsultim me palët e interesuara;
- Sigurimi i mbështetjes financiare dhe mbështetjes tjetër nga shteti për promovimin e identiteteve heterogjene, dinamike, sociale dhe kulturore në Republikën e Maqedonisë së Veriut;
- Ndërtimi i institucioneve të fuqishme dhe sigurimi i konsistencës së politikave kulturore;
- Zbatimi i vazhdueshëm i rekomandimeve të UNESCO-s dhe ekspertëve vendorë për rivitalizimin e trashëgimisë së rezikuar kulturore dhe natyrore;
- Hartimi i trashëgimisë kulturore dhe përcaktimi i masave për shfrytëzimin e tij të duhur ekonomik në frymën e parimeve të zhvillimit të qëndrueshëm;
- Rritja e disponueshmërisë së përmbajtjeve kulturore në të gjithë territorin e Republikës së Maqedonisë së Veriut duke ngritur nivelin e bashkëpunimit ndërmjet pushtetit qendror dhe komunave;
- Sigurimi i mbështetjes shtetërore për njohjen dhe nxitjen e zhvillimit të industrive kreative në Republikën e Maqedonisë së Veriut.

7. Mediat dhe informimi cilësor

- Avancimi i kornizës juridike për mediat në pajtim me rekomandimet e Këshillit të Evropës, OSBE-së, UNESCO-s, si dhe direktivat e Komisionit Evropian, në drejtim të krijimit të ambientit për punë të sigurt të gazetarëve, punëtorëve mediatikë dhe mediave që të jenë të liruar nga presionet e jashtme dhe cenzura;
- Nxitja e edukimit mediatik në të gjitha sferat e shoqërisë përmes angazhimit aktiv të institucioneve relevante dhe organizatave civile;
- Krijimi i kushteve për krijimin e përmbajtjeve për raportim të përparuar gazetaresk në tema me interes publik, me fokus të veçantë në çështjet lidhur me korrupsionin dhe keqpërdorimin e pushtetit.
- Promovimi i mekanizmave për qëndrueshmërinë financiare të mediave me rrezik të ulët për dëmtime ndaj hapësirës mediatike dhe cilësisë së informimit;
- Krijimi i fondit kombëtar të pavarur për të mbështetur iniciativat gazetareske për përmirësimin e cilësisë së përmbajtjes mediatike përmes përfshirjes së të gjithë aktorëve.

Korniza zhvillimore
e Republikës së
Maqedonisë së
Veriut
MKD 2030

p. 35

Prioritetet e theksuara në Kornizën MKD 2030 janë identifikuar në mënyrë që zhvillimi të dizajnohet në mënyrë primare në përputhje me nevojat specifike të vendit. Megjithatë, është adresuar edhe Agjenda 2030, përkatësisht prioritetet e MKD 2030 korrespondojnë edhe me qëllimet për zhvillimin e qëndrueshëm, siç u tha më lart.

Korniza MKD 2030 ofron pasqyrë sistematike të prioritetëve zhvillimore duke vënë në dukje fushat kryesore ku nevojiten ndërhyrjet. MKD 2030 në përgjithësi i prezanton prioritetet për zhvillimin e vendit në formë të kornizës, ndërsa hartimi i detajuar i masave përmes të cilave do të realizoheshin rekomandimet sipas fushave është detyrë e kreatorëve të politikave sektoriale, përkatësisht institucioneve qeveritare. Në këtë kontekst, Korniza Zhvillimore MKD 2030 duhet të shqyrtohet si pjesë e procesit më të gjerë të planifikimit zhvillimor të vendit, i cili e përfshin edhe hartimin e Strategjisë Nacionale të Zhvillimit 2022–2042, si dokumente strategjike sektoriale. Strategjia është hartuar në procesin e udhëhequr nga Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe duhet të harmonizohet me prioritetet e përkufizuara në Kornizën Zhvillimore MKD 2030. Realizimi i SZHN dhe dokumenteve tjera strategjike sektoriale do të sigurojë qaje në realizimin e prioritetëve të përcaktuara në MKD 2030.

Qëllimi i kësaj lidhjeje të planifikimit strategjik të instancave të ndryshme është të sigurojë koherencë të dokumenteve të planit në mënyrë që të optimizohen rezultatet në përputhje me resurset në dispozicion. Njëherazi, në atë mënyrë do të mund të tejkalohet problemi i mosvazhdimësisë së politikave sektoriale që shfaqet si kolateral nga riorganizimet politike në vend.

Korniza zhvillimore MKD 2030 është bërë me mundin e madh të prof. dr Silvana Mojsavska, e cila punoi me përkushtim në hulumtimin, konsultimet dhe formimin e dokumenteve.

Shprehim faleminderim të madh për të gjithë ata që dhanë kontribut të veçantë në përgatitjen e Kornizës Zhvillimore MKD 2030:

Xhevdet Hajredini, ish-ministër i Financave dhe ekspert për çështje financiare

Vladimir Gligorov, hulumtues me përvojë, Instituti i Vjenës për Studime Ekonomike Ndërkombëtare (Vienna Institute for International Economic Studies)

Rilind Kabashi, ekonomist, Instituti i Vjenës (Joint Vienna Institute)

Zoran Jovanovski, ekspert, nënkryetar i Odës Ekonomike të Maqedonia e Veriut

Aneta Pesheva, kryetare e MASIT

Stefan Peter, Kryetar i Këshillit të Investitorëve të Huaj dhe Kryetar i KD të EVN-së

Trajan Angeleski, Kryetar i Lidhjes së Odave Ekonomike të Maqedonisë së Veriut

Jelena Arsovska, Drejtoreshë Ekzekutive, AmÇam

Misha Popoviq, Instituti për Demokraci Societas Civilis

Biljana Petkovska, Instituti Maqedonas për Media (MIM)

Sindikata e Pavarur e Gazetarëve dhe Punëtorëve Mediatikë (SPGPM)

Zhaneta Trajkoska, drejtoreshë e Institutit për Studime të Komunikimit

Aleanca e Organizatave për Mbrojtjen e Mjedisit Jetësor “Qartëso gjithçka!

Këshilli Rinor Nacional i Maqedonisë (KRNM)

Forumi Rinor Arsimor (FRA)

Olivera Saveska, aktiviste për të drejtat e personave me aftësi të kufizuara

Eleonora Zaprova, drejtoreshë e Këshillit Britanik në Maqedoninë e Veriut

Komiteti i Helsinkit për të Drejtat e Njeriut të Maqedonisë së Veriut

Qendra Maqedonase për Bashkëpunim Ndërkombëtar

Dëshirojmë t'u shprehim falënderim të sinqertë të gjithë faktorëve shoqërorë që iu përgjigjën ftesës për të qenë pjesë e procesit të konsultimeve për përgatitjen e MKD 2030:

Ljupço Kocarev, kryetar i ASHAM-it

Branko Azeski, kryetar i Odës Ekonomike të Maqedonisë së Veriut

Antoni Peshev, Drejtor Ekzekutiv i Odës Ekonomike të Maqedonisë së Veriut

Ajdovan Ademoski, kryetar i MATTO

Nebi Hoxha, kryetar i Odës Ekonomike të Maqedonisë Veriperëndimore

Nikica Mojsoska Blazhevski, drejtoreshë e “Maqedonia 2025”

Patrik Martens, Drejtor, Delegacioni i Ekonomisë Gjermane në Maqedoninë e Veriut

Darko Dimovski, kryetar i Lidhjes së Sindikatave të Maqedonisë

Simonida Kacarska, drejtoreshë ekzekutive e EPI

Albert Musliu

Koalicioni “Margjina”

Reaktor

Burimet e shfrytëzuara

Raportet, pasqyrat statistikore dhe dokumentet e tjera

1. Konventa e Bazelit lidhur me kontrollimin e ndotësve tejkuftarë me mbeturinat e rrezikshme dhe deponimin e tyre, Ligji për ratifikimin, Gazeta Zyrtare e RM-së 49/97
2. Konventa e Vjenës për Mbrojtjen e Shtresës së Ozonit (Vjenë, mars 1985) Ligji për ratifikimin, “Gazeta Zyrtare e RSFJ-së” 1/1990 (ratifikuar nga RM-ja më 10 mars, 1994)
3. Dekonstruktimi i konceptit të interesit publik në Republikën e Maqedonisë: (Keq)përdorimi në emër të qytetarëve, Instituti për Studimet e Komunikimit, 2015
4. Agjenda Digjitale e Ballkanit Perëndimor, Këshilli për Zhvillimin Rajonal, 2018
5. Ligji për ratifikimin e Amendamentit të Dohës në Protokollin e Kiotos së Konventës Kornizë të Kombeve të Bashkuara për Ndryshimet Klimatike, Gazeta Zyrtare e RM-së 152/2019 nga 25.07.2019
6. Ligji për ratifikimin e Marrëveshjes së Parisit, Gazeta Zyrtare e RM-së nr. 161/2017
7. Ligji për ratifikimin e Kigalit Amendamenti i Protokollit të Montrealit për substancat që e varfërojnë shtresën e ozonit “Gazeta Zyrtare e RMV-së” nr. 34/2020
8. Raporti për konkurrencën globale 2019, Forumi Ekonomik Botëror 2019
9. Raporti për Republikën e Maqedonisë së Veriut 2021, Komisioni Evropian, tetor 2021
10. Strategjia industriale e Republikës së Maqedonisë 2018–2027
11. Konventa për biodiversitetin, Ligji për ratifikimin, Gazeta Zyrtare e RM-së 54/97
12. Konventa për mbrojtjen e trashëgimisë botërore kulturore dhe natyrore, Gazeta Zyrtare e RSFJ-së nr. 56/74). Konventa u ratifikua me akt të suksesionit nga RSFJ-ja në vitin 1977
13. Konventa për qasjen tek informacionet, pjesëmarrja e publikut në vendimmarrje dhe qasja në drejtësi për çështjet lidhur me mjedisin jetësor (Arhus), Ligji për ratifikimin (Gazeta Zyrtare e RM-së nr. 40/99)
14. Konventa e Kombeve të Bashkuara për luftën kundër shkretëtirëzimit në vendet që përballen me thatësira serioze ose shkretëtirëzimi, veçanërisht në Afrikë, Ligji për ratifikimin (“Gazeta Zyrtare e RM-së” nr. 13/2002)
15. Protokolli i Montrealit lidhur me substancat që e varfërojnë shtresën e ozonit, Gazeta Zyrtare e RSFJ-së nr. 16/90 (Protokolli është ratifikuar më 10.03.1994)
16. Strategjia nacionale për biodiversitetin me Planin e veprimit 2018–2023
17. Strategjia nacionale për punësim 2021–2027 me Planin e veprimit për punësim 2021–2023
18. Strategjia nacionale për mbrojtjen e natyrës 2017–2027

19. Strategjia nacionale për ndërmarrjet e vogla dhe të mesme 2018–2023
20. Strategjia nacionale për zhvillimin e ndërmarrjeve sociale në Republikën e Maqedonisë së Veriut (2021–2027) dhe Plan i veprimit 2021–2023
21. Strategjia nacionale për parandalimin e korrupsionit dhe konfliktit të interesave 2021–2025
22. Vlerësimi pesëvjeçar i mjedisit afarist në Republikën e Maqedonisë së Veriut, 2020
23. Pasqyra e OECD-së për evalvimin dhe vlerësimin në arsim në Maqedoninë e Veriut, UNICEF, 2019
24. Pasqyra e ekonomisë joformale në Republikën e Maqedonisë së Veriut, Organizata Ndërkombëtare e Punës, 2020
25. Konventa Kornizë e Kombeve të Bashkuara për Ndryshimet Klimatike (Nju Jork, maj), Ligji për ratifikimin (Gazeta Zyrtare e RM-së, nr. 61/97)
26. Diagnostikimi sistematik për Republikën e Maqedonisë: “Arritja e së ardhmes më të ndritshme për të gjithë”, Banka Botërore, 2018
27. Njoftim: Popullata aktive në Republikën e Maqedonisë së Veriut, Rezultatet e Anketës për fuqinë punëtore, Numër 2.1.21.33, Enti Shtetëror i Statistikës, 2020
28. Njoftim: Bruto Prodhimi Vendor i Republikës së Maqedonisë së Veriut në vitin 2019, Numër 3.1.20.16, Enti Shtetëror i Statistikës, 2020
29. Njoftim: Përdorimi i teknologjive informatike dhe të komunikimit në subjektet afariste, numër 8.1.21.34, Enti Shtetëror i Statistikës, 2021
30. Njoftim: Laeken indikatorët për varfërinë në vitin 2019, numër 4.1.20.113, Enti Shtetëror i Statistikës, 2020
31. Raport statistikor: Numri i subjekteve afariste aktive 2020, Enti Shtetëror i Statistikës i Republikës së Maqedonisë së Veriut
32. Strategjia për zhvillimin demografik të Republikës së Maqedonisë 2015–2024
33. Strategjia për inkluzionin e romëve 2022–2030
34. Strategjia për arsim e Republikës së Maqedonisë 2018–2025
35. Strategjia për promovimin dhe zhvillimin e punës vullnetare (2021–2025) dhe Plan i veprimit për zbatimin e Strategjisë për promovimin dhe zhvillimin e punës vullnetare të Republikës së Maqedonisë së Veriut
36. Strategjia për zhvillimin e energjetikës në Republikën e Maqedonisë deri në vitin 2040 (draft)
37. Strategjia për zhvillimin e ndërmarrësisë së grave në Republikën e Maqedonisë 2019–2023
38. Strategjia e arsimit të të rriturve 2019–2023
39. Plan strategjik i Ministrisë së Shoqërisë Informatike dhe Administratës 2022–2024
40. Plan strategjik i Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës 2022–2024
41. Plan strategjik i Ministrisë së Punës dhe Politikës Sociale 2021–2023
42. Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë së Veriut

Faqet e internetit

1. www.vlada.mk (Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut)
2. www.data.worldbank.org (Baza e të dhënave e Bankës Botërore)
3. www.stat.gov.mk (Enti Shtetëror i Statistikës)
4. www.makstat.gov.mk (Baza e të dhënave e Entit Shtetëror të Statistikës)
5. www.sdgs.un.org/goals (Qëllimet e zhvillimit të qëndrueshëm)
6. www.moepp.gov.mk (Ministria e Mjedisit Jetësor)
7. www.uslugi.gov.mk (portal për shërbimet elektronike)
8. www.nces.ed.gov/timss/participation.asp (Qendra Nacionale e Statistikës në Arsim)
9. www.konkurentnost.mk (faqja e internetit për mbështetjen e konkurrencës)
10. www.prizma.mk
11. www.av.gov.mk (Agjencia e Punësimit)
12. www.economy.gov.mk (Ministria e Ekonomisë)
13. www.mtsp.gov.mk (Ministria e Punës dhe Politikës Sociale)
14. www.mioa.gov.mk (Ministria e Shoqërisë Informatike dhe Administratës)
15. <https://biznisregulativa.mk/>
16. www.nms.org.mk (Këshilli Nacional i të Rinjve)
17. <https://www.shanghairanking.com/> (Ranglista e Shangait e universiteteve)
18. <https://www.unicef.org/northmacedonia/media/4836/file/OECD%20study%20MK%20EDU.pdf> (Pasqyra e OECD-së për evalvimin dhe vlerësimin në arsim në Maqedoninë e Veriut)
19. <https://rm.coe.int/cultural-policy-review-of-the-north-republic-of-macedonia-/1680a1bd28>

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

342.511:330.34(497.7)
342.511:316.42(497.7)

РАМКА за развој на Република Северна Македонија : МКД 2030 /
[уредници Миле Бошњаковски, Билјана Радева, Бисера Спасевска]. - Скопје:
Претседател на Република Северна Македонија, 2022. - [36] стр.; 30 см

Библиографија: стр. [36]

ISBN 978-608-65000-1-6

1. Бошњаковски, Миле [уредник] 2. Радева, Билјана [уредник] 3.
Спасевска, Бисера [уредник]
а) Македонија -- Рамка за развој МКД 2030 -- Претседател на држава

COBISS.MK-ID 57508101

